ПРОФ. ДР. ОЛЕКСАНДЕР СУШКО.

На Зорі Нового Съвіта

Уваги над Веллсовим проєктом

ВСЕСЬВІТНЬОЇ ДЕРЖАВИ.

1922.

Накладом Української Книгарні
850 Main St., Winnipeg, Man.

З друкарні "Канадийского Фармера"
120-122 King Street. — Winnipeg, Man.

На Зорі Нового Сьвіта

УВАГИ НАД ВЕЛЛСОВИМ ПРОЄКТОМ

Всесьвітньої Держави

— Написав —

ПРОФ. ДР. ОЛЕКСАНДЕР СУШКО.

ВІННІПЕҐ, МАН., КАНАДА.
1922.

Накладом Української Книгарні
850 Main St., Winnipeg, Man

З друкарні "Канадийского Фармера"
120-122 King Street. — Winnipeg, Man.

ПЕРЕДНЕ СЛОВО ДО ЗЕМЛЯКІВ.

Метою понищих статий є: запізнати усїх думаючих людий України по обох берегах Океану з думками і поглядами на розвязку найбільших сучасних **міжнародних питань** славного анґлїйського письменника Г. Ґ. Веллса.

Д. Веллс — це чїльний представник не лише анґльо-саксонської, але й **всесьвітньої опінії**, висловлюваної устами найвиднїщих репрезентантів сучасної сьвітової умовости. Слїдити напрямки тієї опінії, це під теперішню поважну хвилю наш національний імператив. Инакше — не виплинемо нїколи на чисту воду інтеліґентного й почетного співділання в міжнароднім концерті других культурних націй; не вилїчимо ся нїколи із наших тяжких національних недуг; не розкуємо вікових кайдан фізичної й духової неволї, та не станемо нїколи поруч инших культурних народів сьвіта як рівні поруч рівних — до важкої праці будови кращої будучности не лише рідної країни, але й усього людства...

Бо пора ся великая єсть — будити нам міжнародню совість не жебрацькими плачами і проханнями, не паперовими протестами і меморіялами, не мілїонами гривень, розтрачуваних по столицях культурного сьвіта, і навіть не тисячами лицарських стрільців, — але **розумом, знанням і наукою**, які єдино уважають ся нинї найвищим і найпевнїйшим мірилом культурної вартости і зрілости кождого народа, — вважають ся й єдиним ключем зрілого і гідного вповнї високої чести, поваги й відпо-

відальности засідати в почетнім кружку вольних і самостійних народів.

* * *

З малої іскри, що блисла в Америці, зняла ся поломінь, якої ніщо вже не згасить. Не зуживаючись як **Ultima Ratio Regum**, вона несеть ся від Нації до Нації, й ділає та здобуває безгомонно. Чоловік бачить себе зміненим, й ледви запримічує, як? Він здобуває знання своїх прав справедливим пильнованням своїх інтересів, й остаточно спостерігає, що сила і могучість деспотизма лежить загалом в страху перед спротивом її, та що "бути вільним, вистарчає хотіти того."

P. p. 211—212.

* * *

Ніщо не може видавати ся так противорічним, як основи, що на них почали ся старі Правліня, й стан, до якого громадянство, цівілізація й торговля є годні допровадити людство. Правління на старий лад — є опанування власти ради власного розросту; на новий лад — є делеґацією власти для спільного добра громади. Перше підтримує себе заховуванням системи війни, друге пре наперед систему мира як правдивий середник збогачування нації. Перше підбадьорує національні упередження; друге витворює універсальну громаду, як середник універсальної торговлї (й взагалї людських взаємин). Перше мірить свій добробут величиною витиснених податків; друге доказує свою досконалість малою скількостю податків, яких потребує.

Ibidem, pp. 165—166.

* * *

Тому що війна є системою правління на старий лад, взаїмна ворожнеча між націями є нічим иншим як тим, що викликує проґрама їхнїх правлїнь ради підтримання духа тоїж системи. Кожне правлїння обвинувачує друге в віроломности, інтризї й амбіції — як середник розбурхання уяви своїх народів, й підпалювання їх до ворожих кроків. Чоловік не є ворогом чоловіка, хиба за посередництвом злої системи правлїня. Томуто замість нарікати проти амбіції королів, належало би звернути нарікання проти принципів таких правлїнь; й замість пробувати реформувати одиницю, нація повинна напружити усї свої сили (усю свою мудрість) в напрямі реформи системи.

Ibidem, p. 137.

* * *

З усього того, що бачимо нинї, виходить, що ніякої реформи в політичнім сьвітї не повинно уважати ся неможливою. Живемо в віцї революцій, в якім усього можна надіяти ся.

Інтриґи дворів, що ними підтримуєть ся система війни, може кождої хвилї викликати конфедерацію (злуку) націй в цїли їх скасовання; а европейський конґрес в цїли заопіки поступом вольного правлїння, й в цїли піднесення взаїмної цівілїзації націй, є випадком можливіщим, чим колись були революції й союз Франції й Америки.

Ibidem, p. 138.

*
* *

Це приписують Генрому Четвертому (королеви Франції, 1589—1610), людинї великого й добродушного серця, що він запропонував, коло 1610 р., плян занехання війни в Европі; плян полягав на утворенню Европейского Конґресу, або, як французські автори висловлюють ся, Пасіфічної Республїки, назначенням делеґатів ріжних Націй, які мали би урядувати як Мировий Суд (Court of Arbitration) у всяких непорозумїннях, що лише повстали би між Нацією і Нацією.

Ibidem, pp. 135—136.

Ґеніяльні думки Томаса Пейна, висловлені 1792 р. в його славній книжці п. з.:

“Rights of Man. Being an Answer to Mr Burke’s Attack on the French Revolution.” By Thomas Paine. Видання Dent & Sons, Ltd.

Липень, 1921.

Ол. С.

На Зорі Нового Сьвіта.

Часть I.

I.

Увесь культурний сьвіт прислухуєть ся нині пильно сьміливим речам ґеніяльного анґлійського письменника **Г. Ґ. Веллса**, який у ряді статий під заголовком **"The Salvaging of Civilization"** (март і цьвітень 1921 р.) стараєть ся доказати, що людство переживає під теперішню хвилю тяжку хоробу, яка грозить усій сучасній тисячлїтній нашій цивілїзації цілковитою загладою.

"Це не мрія і не марна фантазія, що я хочу сказати сучасним людям, — каже знаменитий письменник; мої думки — це реальний проект, як оминути грозячу нам катастрофу, й які найконечнїйші середники, й які шляхи провадять найбеспечнїйше до цього. Це справдїшний плян, а не утопія" ("What I have to say is not a bid dream like; it is about real dangers and urgent necessities. It is a project and not Utopia").

На думку ш. автора — цівілїзація, в якій ми живемо, паде долів, і то паде дуже а дуже бистро, наслїдком того й треба буде ужити надлюдських зусиль, аби її вратувати. На жаль ш. автор не бачить, аби під теперішню пору хто небудь робив в тім напрямі які небудь кроки.

"Я знаю, каже д. Г. Ґ. Веллс, на адресу Американів. що ви жиєте в гарних і вигідних домах; знаю що проходжуєте ся вигідними й чисто асфальтованими улицями; знаю, що за вами стоять цвитучі фарми й богаті міста з величавими склепа-

ми і промислами, банками і ощадностями, фабриками і точною доставою середників поживи....“

”Але... минувшого року подорожував я по Европі, — й бачив нову фазу тієї нашої цівілізації, — фазу, яка видавалаб ся нам була неначе який фантастичний сон, коли-б хтось був змалював нам її тому десятки літ. Я бачив великий город (місто), що числило недавно тому два міліони мешканців, — місто, що гинуло і конало з неімовірною бистротою. 1914 року був я також в Петрограді, але тоді воно виглядало так само беспечно й прилично як й усі великі міста американські. Тоді їхав я до Петрограда вигідними й точними потягами; стояв в готели, що був однаково гарно устроєний й провадженний як всякий инший вигідний американський готель. Я засідав до стола й відвідував доми високо культурних людий. Я проходжував ся гарними улицями з богатими склепами. Одним словом — я жив таким самим способом життя, яким ви живете нині в Америці, — жив серед середовища, що було частиною нашої тодішної всесьвітної модерної цівілізації.

”Минувшого літа я відвідав опять ті самі місця. І я найшов там таке страшне видовище гнилї, якого просто немислимо менї описати людям, що подібного нїколи в життю не бачили. Улиці з величезними ямами, в які запали ся канали; гостинці на великих просторах з зірваним деревляним бруком на розпал; міські лямпи, що лежать на тих самих місцях, де їх товпа поперевертала, неначе трупи, яких нікому і не снить ся усунути, або поставити опять на ноги; склепи і майдани опущені й зогнилі та зруйновані — не замкнені склепи, але опущені і полишені, як виглядає опущеним старий черевик або стара бляшанка далеко за містом при дорозї; зелїзничі шляхи, які поволї стають нездатними до руху; населення пів міліонове, де перше було два міліони; чудно непривітне місто, — місто невигод і трівог, місто нужди, хоріб і смерти....

”Таким був Петроград 1920 р. Такою в дійсности була уся Россія.“

Очевидна річ — говорить дальше д. Веллс — люди що привикли глядіти на усе поверховно, й осуджувати усе скоро, уміють й скоро найти легке пояснення того ґрандіозного й грізного тріво́жного видовища великої держави в упадку. Вони кажуть: це все наробив большевизм, це його руїна! Та вжеж д. Веллс думає, що упадок такої великанської цівілізованої орґанізація як Росія вимагає трохи більше ядерного (Comprehensive) пояснення чим пояснення того маленького чоловіка що зоветь ся Ленін, а яке він був годен принести з Женеви до Россії в цю особливо критичну хвилю в історії Россії. А треба зазначити, що це безмежне зниццення цивілізованого життя не діткнуло одної Россії. Австрія і Угорщина представляють видовища неменшої руїни чим Россія. Занепад цівілізації замітний й в Східній Німеччині. А навіть в Франції, Італії і в Ірляндії є міста, околиці, а навіть цілі округи, про які можете сказати: "Тут замітний застій почавши від 1914 р., й країна все ще й тепер цофаєть ся взад і в матеріяльнім добробуті, і здоровотности і в суспільнім ладі."

Ба навіть в Анґлії, Скатленді, Голяндії і Шведії — тяжко відріжнити, чи відносини стоять тут на місци, чи ідуть на перед, чи цофають ся взад. В кождім разі це певне, що вони не поступають наперед як це було перед 1914 р. В Анґлії почуваннє загалу можна порівнати з почуваннєм чоловіка який не зовсім певний цього, чи він ледви що легко перестудив ся, чи може є в початках поважної недуги. І д. Веллс думає, що ця застуда й застій навістили усю нашу цвитучу й широко розростаючу цівілізацію, в якій ми усі вродили ся й виховували ся. Й він думає дальше, що це великанське заломаннє тієї цівілізації було і є неминуче, так як викликали її ті самі сили, які спричинили й її незвичайний розцьвіт протягом останніх трьох століть, та що це допровадить до цілковитої загибелі людської культури взагалі, а навіть до загибелі усього людського роду на землі, — коли до ратовання людства не візмуть ся в повній гармонії й почуттю глубокого братолюбія усі думаючі люди усього цівілізованого сьвіта.

II.

Основна думка Веллсових міркувань є така: **Цівілїзація останнїх трьох столїть нагромадила велику силу наукового знання, яке цілковито змінило матеріяльну скалю людських відносин, й надмірно побільшило фізичний обрій людських змагань, — та вже в парі з тим не ішло відповідне примінення політичних ідей людства до нових условин.**

Прочитаймо ще раз з увагою повищі слова. Для пересїчного чоловіка, не зжитого з ядерністю наукового вислову, це значить коротко так: протягом останнїх трьох столїть людське знаннє й наука зросли незвичайно, а в парі з тим виросли та вибуяли незвичайно людські змагання і бажання; — змінило ся отже усе людське життя, так як змінив ся зміст того життя. Не змінило ся, або радше: мало змінило ся одно, а іменно полїтичні погляди й відносини людий. Це і викликало останню сьвітову крізу.

Зрозуміємо це зараз краще.

Веллс бачить гаразд, що це приміненнє політичних ідей до нових умовин є дуже делікатним й трудним завданнєм. До того це в високій мірі занедбане поле. А одначе від можности переведення такого примінення залежить вислїд, чи той приплив і відплив цівілїзаційної енерґії, це справдїшне ломаннє й нищеннє новітньої цівілїзації, яке вже надто далеко поступило в Россії, й яке іде на наших очах в Східній і Центральній Европі, обійме **увесь цівілїзований сьвіт... Бо коли таке приміненнє не наступить, так усїй людській цівілїзації, а навіть усьому людському родови грозить неминуча загибіль і заглада.**

І Веллс вірить, що Европа та Америка глянуть мужно в вічі грізній небеспецї, й спільною напругою найдуть вихід з безмежно трудного положення. А виходом тим буде нїщо иншого як **Сьвітова Держава**, злука і спілка усїх культурних країн і народів в одну велику сьвітову державу, в якій усе буде рішати ся тихо і мирно перевагою людського ума, а не силою сталевого меча, — **Сьвітова держава**, до якої і Европа і Америка

зближають ся невинно, хоча може і не сьвідомо, вже від давніх часів... Зрозумітиж гаразд отсю повільну еволюцію примінення політичних ідей до нових життєвих відносин культурного сьвіта, це і значить просто приспішити її, та так і вратувати людську цівілізацію та й усе людство від неминучої загибелї.

Одначе тут же належить по думці Веллса памятати одно: і Европа і Америка стремлять до одної і тої самої цїли відмінними способами й дорогами, так як життє одного і другого континента пішло було і пливе нинї зівсім відмінними руслами. Наслїдком того й американський інтернаціональний проблєм є відмінний від такогож Европи, а консеквентно і Америка і Европа мусять приступати до вирішення інтернаціональних питань з відмінних точок погляду, й мусять трактувати їх в відміннім дусї.

Результат цього є многоважний. А в першій мірі з цього випливає, що правлїннє Злучених Держав ніяким чином не може приступити до рішення і орґанізовання **сьвітового мира** посполу і на рівні з иншими правлїннями Старого Сьвіта. Політично і умово (ментально) Правлїннє і суспільство Злучених Держав ріжнить ся цїлковито від Правлїнь і суспільств Европи, а наслїдком того й їхні ролї при будові **сьвітової держави людства** мусять бути відмінні. А по друге — з цього випливає й цей многоважний факт, що величня думка **Лїґи Народів**, яка з легкої руки бувшого президента Злучених Держав В. Вілсона приковує до себе увагу цїлого сьвіта вже ось третий рік, є рівночасно чимсь **за великим** для повної співучасти Америки, й чимсь недостаточним для конечних потреб Европи. В дійсности Лїґа Народів не є так практичною й раціональною як зразу показувало ся.

Навпаки **ідея сьвітової держави** показує ся на далеку віддаль **розумнїщою** й більш **надійною** пропозицією, хоча на перший погляд й виглядає вона чимало більшою й труднїщою.

Аби читачі зрозуміли якнайвірнїще Веллсове фільософовання, говорить він дальше ось як:

В останній сотні літ наступила в далекосяглости й силї людських змагань величезна зміна. Люди ділають взаїмно на себе зі скорістю й на віддаль, про яку тому сто літ ніхто не міг і снити. Головно можна це сказати про льокомоцію й методи комунікації. Аджеж живемо в часах телєфонів, телєґрафів, бездротної телєґрафії і воздухоплавства! А одначе не забуваймо, що тому сто літ, за часів великого Наполєона, можна було подорожувати зі скорістю, яка найвище рівняла ся чотиром і пів милям на годину! І то — не забуваймо — так міг подорожувати лише самий великий імператор. Сто і сїм миль денної подорожі протягом тринайцяти днів, які Наполєон провів протягом своєї славної утечі з Вильни до Парижа після відомої Московської катастрофи, уважало ся в тих часах чудесною скорістю. Подібно чудом уважало ся передачу короткої вістки з Лондона до Портсмавту при помочи зеркал протягом одної години.

З того часу дожили ми бути сьвідками чудового розвитку телєґрафії, що при її помочи всяка вістка перебігає сьвіт від краю до краю просто в один мент, а на полї подорожування допровадили ми до того (Лондонський Комітет цивільної воздушної Транспортації), що дорогу з Лондона до Австралії, яка рівняєть ся половині обводу цїлої земної кулї, можна буде відбути протягом 8 днів! І отся власне великанська зміна в крузї людських дїлань потягає за собою й зміни в відносинах нашого політичного життя, які ми — на жаль — що йно починаємо яко тако розробляти.

Інтересно при тім запримітити, що Америка, яка завдячує найбільше у тій великанській приспішености на полї льокомоції, відчула це найменше. Злучені Держави проковтнули желїзниції, річні пароходи, телєґраф і проче неначе би усе те було складовою частию їх зросту. Усе то прийшло саме в пору, аби вратувати Американську єдність (злуку). Бо треба знати, що нинїшні Злучені Держави повстали завдяки річним пароходам, а опісля завдяки желїзницям. Без усього того теперішні Злучені Держави — ця величезна контінентальна нація — були би просто неможливими. Хвиля кольоністів звернених на "Вес-

ти (т. є на захід, в напрямі Тихого Океана) була би чимало припізнила ся. Вона може не переступила би була ще центральних прерій (долина ріки Міссісіпі і Мізурі). Аджеж не забуваймо, що заселеннє східної части Злучених Держав — від побережа Атлянтика аж до Мізурі, отже значно менше чим половина дороги через цілий континент, забрало майже повних дві сотні літ! А тим часом першим стейтом (державою) основаним за рікою, був стейт Мізурі 1821 р. Був це справдішний стейт річного парохода. І подумаймо тепер собі, що решту країни аж по Пасіфік заселено протягом кількох десятиліть! Що за кольосальна скорість, що за чарівна зміна обставин!

Усе те — відоме добре дослїдникови американських відносин. Воно одначе конче потреба пригадати собі, аби належно зрозуміти ось що: Зріст Злучених Держав є процесом, який не має прецедента в сьвітовій історії; це зівсім модерне явище. Така суспільність просто не могла до того часу повстати, а коли би була й повстала, без желїзниць, то певно до сього часу вже давно була би розбила ся на дрібні шматки. Бо без желїзниці і телеґрафів було би чимало лекше управляти Калїфорнією з Пекіну (отже через Тихий Океан), чим з Вашінґтону (столиця Злучених Держав).

Та вжеж це велике населення Злучених Держав не лише що росло як на дріжджах, але й воно виростало одноцїльно. Стало ся отже,що нинї чоловік з Сан Франціско виглядає більше на чоловіка з Ню Йорка, чим літ тому сотня чоловік з Вірджінії подобав на чоловіка з Нової Анґлїї. І памятаймо, що цей могутній процес ассіміляції поступає наперед невпинно! Одним словом — на густій сїти желїзниць і телеґрафів виросло в Злучених Державах великанське людське суспільство, зединене цїпко звичаями, способом думання і працї та мовою в одне гармонїйне тїло. В короткім часї до помочі стане ще й воздухоплавство.

Але — як вже висше сказано — це величезне суспільство Злучених Держав показує ся зівсїм новим явищем в історії усього культурного сьвіта. Правда — вже й перед тим істнува-

ли великанські держави, яких населення переходило число сто-тисяч одиниць; та вжеж одного народа так великого досї ще не було. Правда також, що ми зовемо Злучені Держави країною як зовемо країною Францію або Голяндію. В дійсности одначе одно і друге є так відмінне, як відмінним є самохід від колїсниць. Вони є витвором ріжних діб часу й ріжних відносин, условин; та тому і працюють вони та розвивають ся відмінним темпом та цїлковито відмінними шляхами. І коли отже ви прононуєте, як се роблять деякі народи заступлені Лїґою Народів, на цих двох візках пхнути наперед сьвітовий мир, то цей мир готов на тім дуже зле вийти.

Бо попробуймо лише порівнати американські й европейські условини відносно тих двох найважнїйших форм модерного розвитку цівілїзованих народів, т. є. льокомоцій й загальних середників комунїкації. Як сказано вище — Злучені Держави Америки завдячують найбільше революції на полї льокомоції, але й найменше її відчули. Навпаки Европа завдячує революції на полї льокомоції найменше, але за це відчула її найбільше. Революція на полї льокомоції заскочила Злучені Держави Америки з сьміливою і здоровою людністю на морськім побережу величезної, богатої, нетиканої й порожної країни, в яку ця людність хотіла експандувати, й могла свобідно експандувати. Річний пароход і желїзниця зявили ся, як здавало ся, неначе природна складова частина тієї експанзії. Вони прийшли як незрівнане добродійство і благодать. Та вжеж до Західної Европи загостили вони як страшна завада в її дальшім цівілїзаційнім поході.

IV.

Літ тому сто европейські держави творили вже гаразд уложену й зрівноважену систему. Милить ся д. Веллс, коли каже, будьто би Россія стояла поза границями тієї системи. Після титанїчних зусиль Великого Петра, й не менш титанїчних заверщень Великої Катерини, ввійшла Россія в девятнайдцяте столїттє як вповнї згармонїзована одиниця в тодїшнім европей-

ськім концерті держав. **Загально** можна отже сказати, що у девятнадцяте століттє ввійшли европейські держави в своїх остаточних і дефінітивних границях без надії дальшої **мирної** експанзії. Всяке дальше поширенне границь якої небудь европейської держави потягало за собою неминуче війну; це було можливе лише дорогою війни. Й коли тепер порівнаємо з тої точки погляду Злучені Держави з Европою, так спостережемо зараз, що границі Злучених Держав значили ся казочно бистрим розвитком водяних і сухопутних пароходів, отже просто на наших очах, — а навпаки границі европейських держав значили ся нераз в прадавних часах — головно при помочи коня, а в новіщих часах — воза, що котить ся доволі бистро, шляхами битими в ріжних віках — почавши ще від римських часів аж до "мекаданізованих" гостинців девятнайдцятого століття. Хто знає історію Европи, той спостереже скоро, хоча би лише на основі **побіжного порівнання** політичних мап Европи, що сливе чи не на протягу цілих двох тисячліть розміри можливого розвитку великих держав були просто з гори ограничені, іменно по причині неможности втримання їх в цілости наслідком величезних фізичних труднощів в **інтеркомунікації**, головно коли ці держави дуже розросли ся. І це, треба запримітити з натиском, повторяло ся протягом цілих тисячліть, просто з математичною періодичністю, мимого цего, що в тих часах над усіми умами Европи домінували абсолютно могучі й всіх і вся обєднюючі ідеї: **ідея християнства й ідея Святої Римської Держави.**

Мета обох цих ідей була одна і та сама: злучити усю Европу в одно могуче державне тіло, **в одну універсальну сьвітову державу.** Та тимчасом це неудавало ся ні одному з великих експонентів цих ідей — почавши від Константина а скінчивши на Наполеоні... Наслідком чого? Веллс каже: — **наслідком труднощів комунікації.** Приглядаючись політичним змінам на картах Европи протягом останніх двох тисячліть, маєть ся враження, неначе би хтось намагав ся обгорнути якийсь завеликий клунок в вогкий папір. Чим більше клунок обгортаєм, тим

більше рветь ся папір, й усе просто крізь пальці вихоплюють ся; недостача відповідної сили когезії. Наслідком того й стало ся, що у вісімнайдцятім століттю стрічаємо Европу поділену на велике число держав, в яких усе життя котить ся—лучше або гірше—битими гостинцями, й з яких кожда має високо розвинену плятформу заграничної політики, й всї разом розбиті й розєднані безконечно вибуялим почуттям національних відрубностий, й відмежовані від себе неперехідними ярами традиційної ворожнечі (антаґонїзмів).

І як раз у цю хвилю зявили ся великі винаходи, що викликали революцію в середниках льокомоції. В один момент звичайний обрій людської діяльности побільшив ся найменше в десятеро. В Америці наслїдки тієї революції були в найвищій мірі благодатні, а навпаки в Европі — просто погубні... Там пароплави і пароходи залюднили протягом кількох десятьлїт великанські простори правічної землї, й перемінили її в найбільш цвитучу країну на сьвітї з безконечними виглядами чудесного просто розвитку в будучности, — тут викликали вони крайно небеспечний стан ґрізної конґестії, що-вічно загрожував і загрожує ще нинї Европі самоудушеннєм, перед яким одиноким вентилем оказала ся еміґрація.

Отсе і є, на думку д. Веллса, тою скалою, що перед нею станула під теперішню пору уся новітня цївілїзація, це і є тим великим ґордійським узлом, тою замотаною заґадкою новітнього Сфінкса, яку мусить ся відгадати неминуче і з абсолютною конечністю, коли ми хочемо і маємо дальше жити. Одним словом: **усї теперішні границї европейських держав є абсолютно за малі для сучасних условин; вони є не можливі до втримання. Тай істнують вони лише силою старинних традицій й патріотичних пристрастий.**

V.

Для пересїчного Американина видають ся европейські відносини просто сьмішними. Політичні воріжнечі, дипльоматичні хитрощі, націоналїстичні ворогування, — й прочі европейські

специяльности заправлені суто невинними кровопролиттями й обопільними мордованнями та переслїдуваннями, забарвлені пестро бундючними почотами королїськими, княжими і прочими "ясновельможними", — усе те викликує на устах практичного Американина усьмішку не то поблажливости, нето наруги. Правда — переживали і Злучені Держави свою велику національну крізу, т. є. війну між Юнією і Сецесією, яка в дійсности була останньою фазою в змаганнях між ідеєю великої держави нової доби а льокальним (непатріотичним) почуванням старих часів. Та часи сї належать вже до минувшини. Юнія взяла верх, й нинїшна ґенерація Злучених Держав вже й забула про теє, що ось ще недавно тому грозила усїм небеспека розбиття країни Вашінґтона сливе чи не на стільки дрібних держав що в Европі. Тому то й не дивниця, що сучасний Американин може лише з трудом зрозуміти належно европейські відносини.

Найкраще зрозуміємо це на примірі.

Ось подумаймо собі — перший ліпший Американин хоче їхати з Ню Йорку до Ст. Люіс. Він сїдає отже вечером до першого лучшого потягу, кладеть ся до вигідного ліжка (сліпер), й раненько будить ся в Ст. Люіс. Тут залагодив за дня свої "бизнеса" (діла), й вертає в подібний спосіб назад до Ню Йорку.

А тепер порівнаймо з тим сучасне подорожування по Европі.

Подумаймо собі, що хтось хаче переїхати ся з Лондона до Варшави. Віддаленє майже те саме. Чи поїде він так само як той Американин, що їде з Ню Йорку до Ст. Люіс? Зівсїм нї! Він мусить постарати передівсїм паспорт. Та це легко сказати "постарати паспорт". В дійсности — це дуже зложена і трудна справа. Ви мусите вперід піти до фотоґрафа і приклеїти на паспорт сьвітлину. Опісля мусите піти до французького конзуля в Лондині, аби той положив на вашім паспортї своє "візо", а коли їдете через Бельґію, мусите зайти до бельґійського конзуля. Після того мусите зайти до німецького конзуля за німецькою "візою", потім ще до чехо-словацького конзуля за чехо-

словацькою візою, а вже на самім кінци до польського конзуляту за польською "візою."

Усї ті вандрівки покажуть ся вам скоро дійсним "хожденіем по мукам". Ви мусите доглянути особисто усього, почавши від сьвітлин, а скінчивши на ріжних металевих і ґумових печатках та таємних підписах, — але найважнїще при тім, то є плаченне усяких конзулярних належитостий. Очевидна річ —усе те забирає вам силу дорого часу, що в очах пересічного Американина є рішучо непростимим гріхом. Та вжеж про вїзд до Совєтської Россії і не згадувати.... Тут стрінете ви такі непереможні трудноцї, що скоро відхочеть ся вам усього.

Подумаймо собі одначе, що остаточно нещасливому Европейцеви удало ся поконати усї вступні трудноцї й він вибрав ся в дорогу. Яка це страшна подорож — в очах Американина! Приїхавши за пару годин на француську границю раб божий затримуєть ся й піддасть ся довшій митовій ревізії. Також мусить він виміняти трохи своїх гроший на франки, так як анґлійська монета не є добра у Франції. А що виміна гроший в Европі під теперішню пору невпинно вагаєть ся, отже й при виміні його здорово обманять. Та не тільки в Франції. Скрізь в Европі нинї обманюють подорожних при зміні гроша, неначе би ся виміна була придумана ради обманювання подорожних...

Після того наш подорожний їде дальше пару годин, й доїзджає до німецької границї. Тут француські урядники обшукують раба божого аж до спідного одіння, чи часом, боже борони, він не вивозить з границь Франції золота або великих сум гроша, — й аж так передають його в руки німецьких урядників. Ті повторять з ним те саме, чого дізнав він на француських границях, й також "зміняють" йому француську монету на німецьку, так як фрацуська в Німеччинї безвартісна. За кілька годин доїде так подорожний до Чехо-Словакії. Опять повторяєть ся стара історія, опять ревізії, допити й зміна гроший. Вкінци за кілька годин, висїдаєть ся на польській граници. Те саме! Польованнє на золото, митова ревізія, сьвіжа "зміна" гроша!

Та на тім не кінець. Ви не можете подорожувати нинї по Европі потягами, після вашої вподоби. Нераз мусите їхати

шляхами, які продовжать вам вашу дорогу день або й пару днів, а все лише тому, що якась там держава не "любить" другої, й каже вам обїздити її одалік! Що ви терпите таким чином на часі і грошах, це нікого нічогісінько не обходить. А з того виходить така диковина, що віддаль, яку ви привикли відбувати в Америці протягом одної ночи, мусите відбувати в Европі протягом чотирох, а часом і більше днів! А про усяку подорожну мороку, клопоти, неприємности та втрату гроша вже й не згадувати.

А тепер подумайте собі, що ті самі трудности які по дорозі стрічають европейського подорожного, стримують й припізняють нечувано, а радше іще в більшій мірі як людий, — перевіз усякого рода середників поживи й найріжнороднїщих товарів. Скрізь в Европі торговля здавлена до неможливих границь митовими тарифами й божевільними просто вимінами гроша. Кожда держава в Европі стогне під страшним тягарем великанських довгів, й ратує ся перед удушеннєм найнеможливійшими митовими тарифами, "виміною" заграничної валюти, й друкованнєм цілих гір паперової монети, яка з дня на день тратить чимраз більше на вартости, поки остаточно, бодай декуди, не доходить до абсурда, т. є. коли "монета" не оплачує вже самих коштів друку! В результаті — торговельний рух між двома сусідними европейськими державами є страшенно здавлений й утруднений просто до границь неможливости. А що кожда така "держава" хоронить заздро святости і ненарушимости своїх границь (нераз вповні довільних, бо виборених звичайним розбоєм), своїх митових тариф, своєї маловартної валюти й всяких инших своїх національних "святощів", так остаточно з усього того виходить таке, що усї ті "держави" разом з своїми славетними горожанами просто дусять ся в обіймах своїх власних державних законів. З дня на день, тижня на тиждень відносини в усіх тих державах стають чим раз більше невиносимими, серед людности росте до нечуваних розмірів недостача найконечнїйших щоденних конечностий, а згодом тут та там вибухає нечайно голод і пошесть, які поволї стають хроніч-

ними — й нещасна держава спускасть ся поволї на дно... В кінци додайте до того цїлковиту недостачу в Европі центрального орґану для завідування найелєментарнїйшими коллєктивними (збірними) людськими інтересами — як приміром: — інтернаціональна контроля торговлї живим товаром, паралїжовання міжнародних кримінальїстів, боротьба з пошестними і заразливими недугами і т. п., а тодї певно мусите самі кликнути: **Нї! Так дальше не можна мучити ся. Усьому тому мусить конче прийти кінець. Туть мусить наступити велика й основна зміна.** Инакше — Европа засуджена на певну загибіль.

VI.

Ще більш трудним і скомплїкованим показусть ся проблєм воздухоплавства в Европі. Як відомо — воздухоплавство є одним з найновіших здобутків людського ґенія, та проте вже нинї є одним з наймогутнїйших середників льокомоції. Яка-ж будучність воздухоплавства, цього не годна збагнути найбуйнїйша людська уява. А одначе — серед теперішних відносин Европи — воздухоплавство є так само здавлене міждержавними труднощами як і усе инше.

Приміром: З Лондона до Парижа можна легонько перелетїти протягом двох а найбільше трьох годин. Який це великанський здобуток людського ума і яка це вигода для подорожних в важних і нетерплячих справах, це кождий може легко зрозуміти, кому лише доводило ся їхати досї з Лондона до Парижа, або наоборот, найпоспішнїйшими потягами і кораблями, протягом найменше півдоби! Щож одначе потому, коли ви перед своїм відлетом до Парижа мусите втратити найменше пару днів на полагоду ріжних вступних формальностий.

Одного разу д. Веллс хотів дістати ся в найкоротшім часї з Лондона до Ревала в Естонії (західне пограничє Росії при березї Балтійського Моря). Віддалення майже те саме, що з Бостона до Мінеаполїс. Лїтаком можна вигідно відбути цю дорогу протягом десятьох а найвище дванайцятьох годин. Д. Веллс зголосив ся отже до відомої Лондонської воздухоплавної компа-

нії Гендлі-Пейдж й попросив заряд поробити відповідні приготовання. На превелике його зачудовання повідомлено його, що компанія не має права літати дальше поза Амстердам в Голяндії, та що там треба буде постарати німецького літака до Гамбурґа, а в Гамбурґу, опять треба буде міняти літака на данський до Копенгаґи. Дальше летіти, було би, на думку експертів, небеспечно, так як поза Копенгаґою, т. є. ще яких пять сот миль до Ревалю, дорога показувала ся надто скомплікованою політично. В результаті д. Веллс витратив на дорогу з Лондона до Ревалю пять днів (замість найвище дванайцять годин), а з поворотом — сім днів! А з усього того на думку д. Веллса виходить, що під теперішню пору воздухоплавство в Европі є рішучо непрактичне, а навіть — воно ніколи не буде тут можливим, доки не буде зорґанізоване на основі пан-европейської орґанізації, т. є. иншими словами: в рамах **Злучених Держав Европи.**

Отсе є в загальних рамцях звичайні невигоди і трудноші спричинені національно - державними поділами Европи — в **часі мира.** Як показуєть ся зі сказаного — вони вповні вистарчають, аби убити всяку надію економічного подужання. Бо належить зазначити з натиском, що Европа економічно далеко не приходить до себе. Це можна осягнути лише дорогою злучених зусиль — viribus unitis. Та вжеж не забуваймо, що той "мир" Европи дуже а дуже анемічний... Памятаймо, що усі ті сьмішно суворо хоронені границі, в яких дусять ся европейські держави, грозять невпинно можливістю **нових воєн.** Національна незалежність рівнаєть ся праву виповідження війни. Наслідком того кожда з тих стиснених і здавлених европейських країн мусить завдяки своєї святої незалежности утримувати так велику армію, кілько на це лише позволяє її банкруцтво, — бо — як каже д. Веллс — навіщо це закривати? — ми всі в Европі банкроти...

Страшно подумати, що від коли тільки скінчила ся велика війна, не зроблено нічого дійсно цінного, аби забеспечити яку небудь европейську країну перед новою грозою війни. Та чого й

надіяти ся? **Гроза нових воєн буде усе висіти над Европою, як довго ідея національности буде тревати над усякими иншими розважуваннями.**

А всяка нова війна в Европі була би чимсь так страшним і погубним, що люди в Америці не можуть собі того просто уявити.

На шляху між Лондоном а Варшавою не має і одної держави більшої від одного стейту Тексас в Злучених Державах, й не має там одної столиці, якої не можнаби знищити до тла найдальше в пять або шість годинах після проголошення війни при помочи великанських літаків найновішої конструкції, — так близько границь лежать тії столиці! Аджеж навіть з Лондона до Парижа можна долетіти протягом двох годин! А памятаймо, що воздушні бомби сьогодні це не те саме, що бомби 1918 року. **Протягом останніх трьох літ поступ на сьому полі зробив такі великанські кроки, що супроти сьогочасних воздушних бомб найбільші бомби 1918 р. виглядають як невинні маленькі фаєрверки (крейкерс — діточі вибухові забавки).** Одним словом: над усіми тими европейськими державами зависла і притаїла ся гроза нової війни, яка може вибухнути кождої хвилї. **А коли вона вибухне, так** — хай кождий буде сьвідомий того, й нехай добре над тим призадумає ся, — **тоді задрожать найвідважніщі серця усіх живучих людий: — мужів і жінок та немічних дітей і старців — в усіх краях, в яких лише шалїтиме нова війна. Так страшною вона буде.**

Усе те — в Америці просто немислиме. Найбільше люта війна на північно - американськім континенті ледви досягнулаби вузьку полосу прибережа; центр країни працював би спокійно над способами здавлення ворога.

VII.

Порівнання европейських відносин з американськими є

незвичайно поучаюче. Ми бачили, що ріжниці між першими і другими є величезні! А це в наших дальших міркуваннях і висновках мати ме величезне значіння, так як есенціяльні ріжниці в відносинах потягають за собою й діяметрально противні погляди й розуміння можливих концепцій сьвітового мира, інтернаціонального розброєння, сьвітової держави, й тим подібних ґрандіозних проєктів сучасної хвилї.

Як жеж відмінно глядить на сьвіт і життя Американин з одного боку, а з другого Европеєць! Американин живе, працює, обертаєть ся та полагоджує свої "бизнеса" в величезній політично зєдиненій державі, якою править ся (т. є. яку адмінїструєть ся) на так великанську скалю, що пересічний Европеєць не може собі того просто уявити. Безпечно можна сказати, що мине ще сто літ, а Американи не дожиють зівсїм полїтичного перепруження й нїхто не відчує при домашнім огнищу грози сусідської війни. Американин вірить в мир досвідом, не теорією, й він живе подібно як Европеєць під могучим вражінням елементарної конечности негайного орґанізовання такого мира. "Мир — каже Американин — золотий "бизнес", але чого про це богато говорити? Ми-ж його маємо, й будемо ним тїшити ся ще довгі, предовгі лїта." А европейським миром він мало що інтересуєть ся.... Вона-ж, тая Европа так далека від нього... Хиба що питання европейського мира заставить Американина заінтересувати ся ним більше з рації власного бизнесу, або... з почуття гуманїтарности, якої — сьміливо можна сказати — усім Европейцям належало-б учити ся від "практичних бизнесменів". Д. Веллс посуваєть ся тут так далеко, що він без обиняків заявляє ось як: "Я сумнїваю ся, чи це зробило би на якийсь час яку таку ріжницю в буденнім життю Канзас Сити, коли би, приміром, протягом найблищих лїт уся Европа перемінила ся в пустиню." Без сумнїву — є це незвичайно цинїчна увага, але — треба признати — правдива.

Навпаки питання злуки усеї Европи в одну державу стає перед очима інтелїґентного Европейця день і ніч. "Нї, — каже він, — так дальше не може бути! Европа і її цивілїзація не

можуть іти дальше тою самою дорогою, ми мусимо розбити цю страшну сіть національних границь, в яких ми усі дусимо ся.“ І хоча усе те, що в нинішних часах переживає Европа, є страшне, хоча усі ті труднощі, які викликують язикові ріжниці, болючі національні традиції, національні ворогування, погані політичні звички і т. п. — переходять просто границї здорового розсудку, — мимо це "they have to be faced“, — каже д. Веллс. Треба до них якось взяти ся! “**Бо коли їх не поконаєть ся, і то не поконаєть ся протягом кількох літ, то Европа здавлена тою густою сітию границь й прибита грозою війни, піде без усякого сумніву слідами Россії, й зсунеть ся в пропасть соціяльного розкладу так основного й так страшного, яким був цей, що завершив істнування Західно-Римської Держави... А тоді — пропала усяка надія ратунку**“...

Як отже бачимо з повище сказаного, американська умовість й европейська умовість наближують ся до питання сьвітового мира з зівсім відмінних кутів погляду, й в зівсім відміннім настрою. Для Американина, що живе в блаженнім супокою і вигоді, яку дає йому його несходима й не розбита на части країна, питанне сьвітового мира видаєть ся простою справою упасливлення цілого сьвіта своїми власними обезпеченнями, шляхом міжнародних договорів, мирових судів і тим подібних умов. Й він думає, що Европейцї живуть серед таких самих умов.

Та вжеж треба сказати рішучо, що ніщо подібне не вилічить грізної недуги Старого Сьвіта. **Европейська ситуація є загально більш напружена й траґічна, чим американська. Европа потребує не договорів, але основної зміни в своїх політичних ідеях і звичках. Европа пересякла вузьким патріотизмом, як тєє тіло, що його мучить якась страшна одідичена недуга. Европу переслідує мара вузких амбіций і страшних воріжнеч.**

Усе те каже д. Веллсови вірити в абсолютну неможливість спільної політичної кооперації, в орґанізованню загально сьвітового мира між Америкою і Европою, бодай під теперішню пору. **Американський тип держави й европейський тип держави є зівсім відмінні справи,** яких годі злучити разом доцільно; ґа-

золіновий тректор й віл не можуть спільно ломати тієї скиби. Американська думка й американські мужі можуть без усякого сумніву брати дуже велику участь в тій великій реконструктивній праці, що лежить перед Европою, одначе не Американський Федеральний Ґовернмент (Правлїння) як суверенна держава між рівними державами.

Злучені Держави творять державу зівсім відмінної скалї і ровени чим яка инша держава Старого Сьвіта (Европи). Патріотизм й національна ідея в Америці є чимсь зівсім відмінним й чимсь без порівнання більшим, а радше чимсь на більшу скалю, як патріотизм і національна ідея в першій ліпшій старокраєвій державі.

Всяка "Ліґа націй" з намірами трівкости була би під теперішню пору, просто силою конечности, ліґою, що зміряла би до затвердження (stereotype) істнуючих границь й істнуючих національних ідей. А тим часом ці гранці і ці ідеї є іменно тим, що мусить бути усунене за всяку ціну. Заки Европа зрівнаєть ся з Америкою, заки вона зможе стати на ровени Америки, европейські суспільства мусять борше перейти через цей процес, що через нього перейшла Америка — серед много лекших условин — півтора століття тому взад. **Вони мусять повторити і пережити, одначе на ще більшу скалю і проти ще глубших упереджень, геройський подвиг взаїмного порозуміння і достроєння, яке Американський народ осягнув в роках між 1781 і 1788.**

Як всякому відомо, тодішні американські держави рішили найперше справу **незалежности**, а вже після того склеїли собі певні артикули конфедерації і були це артикули конфедерації між тринайцятьома націями, т. є. між народом Массачусеттс, народом держави Вірджінії, народом держави Ґеорґії і так дальше — тринайцять ріжних й сепаратних націй. Та тодї зложили вони так розвільнену й слабосильну юнію, що вона не могла анї втримати порядку дома, анї заховати повагу за границею. Тодї зложили вони другу конституцію. Вони змели на бік всяку балачку про нарід держави Массачусеттс, нарід держави Вірджінії й прочі з тринайцяти народів, — але основували свою

юнію на много ширшій ідеї — на народі Злучених Держав (the Peoples of the United States).

Европа отже, на думку Веллса, мусить повторити анальогічний експерімент, коли не хоче втопити ся в багні анархії. "Коли Европа має бути вратована перед остаточною загубою, Европа мусить перестати думати в старих термінах: "французький нарід," "анґлійський нарід", "німецький нарід", та взагалі "французький", "анґлійський", "німецький", і т. д. Европа мусить що найменше думати про "нарід Европи", коли вже не про "всесьвітний цивілїзований народ." Коли ми, Европейції, не можемо достроїти наші уми до того, так для нас не має ніякої надії. Лишень думаючи про усі народи можна вратувати кождий нарід зокрема в Европі. **Сьвіжі війни знищать суспільний стрій Европи й Европа разом з усїма своїми народами загине серед борні.**

VIII.

В Америці і в Великій Британії є чимало людий, які думають, що Велика Британія є державою зівсім відмінною від прочих европейських держав. Вони кажуть, що ґеоґрафічним положенням, розмірами, устроєм і своєю могутністю Велика Британія ріжнить ся радикально від прочих континентальних дер жав, та що наслідком того Велика Британія може сама по собі істнувати ще довгі часи. По їхній думцї — Велика Британія ізольована компльетно (загально відома "splendid isolation" Великої Британії,) від прочої Европи, а наслідком того вона й ізольована гаразд від усяких можливих переворотів на континентї й переживе в своїй гордій відрубности навіть упадок людської цівілїзації в Европі.

Від такого погляду вже недалекий крок до другого, ще більш важного погляду. Коли іменно Велика Британія справді є того рода потугою, що може спокійно істнувати і розвивати ся сама по собі як "selfsufficient system" подібно як і Злучені Держави Північної Америки, так чи не булоби гаразд, коли би сї дві найбільші і наймогутнїйші держави сучасного сьві-

та не злучили ся разом в одну могутню спілку ради панування й утримання мира над цілим сьвітом?

Д. Веллс посвячує цьому питанню трохи більше уваги. По його думці цей погляд є недобрий й може бути для спільної культури анґльо-саксонського сьвіта крайно погубним.

Не можна перечити, каже д. Веллс, що британська імперіяльна система є зівсім відмінна і своєю природою і розмірами від типової европейської держави, — держави коня і гостинця, як приміром Франції або Німеччини. Подібно як Злучені Держави Північної Америки є вона новітнім витвором; більше чим це: сучасна Велика Британія є чимало молодшим витвором чим Злучені Держави (при нагоді звертаємо увагу на добру статтю Д-ра Осипа Назарука п. з. "В осени западе вирішення. Три наймогутнїйші держави й українська справа". — "Свобода", 1921, ч. 187.). В цій статті д. Назарук звернув увагу старокраєвих Українців на основні і далекосяглі зміни, які в останніх місяцах наступили в життю і структурі Великої Британії, перемінюючи її просто в велику спілку океанїчних держав. Та вжеж коли Злучені Держави Північної Америки творять більш однородну систему й виростають більш однородно, так навпаки Велика Британія є складна й проявляє мало, а то й зовсім ніякої ассімілятивної сили. Й коли Злучені Держави творять одну велику компактну масу, яка надто далеко-далеко віддалена від якого небудь поважного противника, — Велика Британія є розсипана по цілім сьвіті, окружена й стиснена та й сама звернена проти множества усяких антаґонїстів.

Та на тім не кінець. Як сказано вище, — розміри й можність управлювання усякими полїтичними державами залежать остаточно від такої або иншої транспортації й комунїкації; вони виростають до границї означеної точно именно повищими условинами. Поза їхнїми границями вона є не до втримання (не трівкі).

Примінїм це до Великої Британії.

Сказано повище, що велика система Злучених Держав Північної Америки є витвором річного пароплава і сухопутного

парохода. В такій самій мірі теперішня велика британська імперія є витвором океанічного пароплава — забезпеченого великою фльотою.

Або иншими словами: **Британська Імперія є новітною океанічною державою, так само як Злучені Держави Північної Америки є новітною контінентальною державою.** А з того випливає слїдуюча важна консеквенція: політична і економічна когезія Британської Імперії операсть ся **на однім**: на пароплаві як дальшім домінуючім і вповні беспечнім середнику сьвітової транспортації в будучности. Коли Британська Імперія має лишити ся пануючою, беспечною й незалежною від згоди і кооперації инших держав, так в такім разї є абсолютною конечностю аби пароплавна, т. є. океанічна транспортація лишила ся домінуючою в мирі, й ненарушною підчас війни.

А чи це є можливим?

Д. Веллс каже, що нї. А неможливим є наслїдком великаньских змін, які на полі сьвітової комунікації і транспортації викликали два величної ваги новітні винаходи, **т. є. підводне судно і літак.**

Нинї є нічим не заперечним фактом, що морська фльота перестала вже раз на все бути єдиним й рішаючим чинником, яким була перед і до появи **підводного судна.** Часи, коли можна було опанувати й контролювати неподільно морські шляхи минули вже безповоротно. І це є факт, який ніякої иншої держави на сьвітї не займає так живо як іменно Великої Британії, і — ще може Японїї. А зваживши усе те, мусимо прийти до заключення, що колишне величне британське "splendid isolation" належить вже раз на все до минувшини, та що будуча беспечність Великої Британії може і мусить залежати не від її **боєвої могучости**, але від її здібности втримання **мира в межах і поза межами власних границь.**

Д. Веллс був членом Комітета Британської Цивільної воздушної Транспортації, й як такий мав нагоду перестудіювати докладно усі можливости воздухоплавства. Вислїд Веллсових студій був цей: **що в недалекій будучности воздух буде голов-**

ним, коли не єдиним, шляхом для далеко віддалених почтових посилок, для далеко віддаленого особового руху й для перевозу найціннійших й компактних предметів. Океанїчні шляхи лишать ся шляхами для повільного руху й для тягарової торговлї.

Надто в тім часї д. Веллс прийшов до переконання, що вже в дуже короткім часї головна лінія боєвого аттаку провадити ме не на суші анї на морю, але в воздусї. А також д. Веллс запримітив, що головні воздушні шляхи сьвіта провадити муть понад великими рівнинами і долинами сьвіта, а мало понад морями і високими горами.

А чи супроти усього того може Велика Британія думати про "виключно британські" воздушні шляхи? Про це не може бути й бесіди. З виїмком одної Канади, яка єдина хиба може комунікувати ся воздушними шляхами з прочими британськими посїлостями без перелету понад чужими посїлостями, ви не всилї вилетїти з границь якоїнебудь иншої британської країни не наражаючись на набеспечности лету понад чужими тереторіями. І це є факт, над яким — на думку д. Веллса — усї британські країни, коли не "британський нарід" мусять поважно призадумати ся; і то чим борше вони цей факт "стравлять", тим краще для них.

Бо інтересно запримітити, що навіть в часї мира Велика Британія не буде могла розвинути своєї торговлї при помочи воздушних шляхів — без згоди і кооперації великого числа своїх сусідів. А коли би вона позволила собі вмішати ся на власну руку в першу ліпшу поважнійшу воєнну гру, побачила би скоро свої воздушні й морські получення перетятими.

А з усього того вище сказаного виходить одно: Попри усї свої великанські розміри й попри усю свою новітність велика Британська Імперія не ріжнить ся нїчим від прочих европейських країн питанням свойого ексклюзивного **самостояння. А** наслїдком того Велика Британія теж не стоїть поза межами Веллсової ґенералїзації, що:

1. Лишаючи на боці усї инші питання, скаля і форма ев-

ропейських держав не гармонізують абсолютно з сучасними й виростаючими на очах транспортними условинами;

2. Усї ті держави мусять, хоча би лише під примусом цього одного факту, занехати раз на все ідеї комплєтної незалежности. які досї були осередком їхнього сьвітогляду.

Це є конечність життя або смерти. Коли вони її не піддадуть ся, коли не можуть піддати ся, мусять загинути до основ. Найбільша европейська війна змете усїх їх з лиця землї.

ИНШОГО ВИХОДУ НЕ МАЄ.

IX.

Гляньмо на справу з иншого боку.

Не улягає сумнївови, що почавши від фатального 1914 року сьвіт котить ся в пропасть. Старезна людська цівілїзація, витворена непроглядним числом поколїнь протягом найменше десятьох тисячлїть, дійшла свойого зеніта, — й починає ломати ся й крахувати... Як сказано попередно — головною причиною сього явища, повного безмірного траґізма є в першій мірі велика дісгармонія між **анахронїзмом полїтичних відносин сучасної доби з одного боку, а великим поступом механїчного знаня з другого.** І коли цеї дісгармонії не направить ся, коли на сьвітї, а головно в Европі, не переведеть ся **основного перестрою полїтичних ідей і звичок**, так перед усїм людством відчиняєть ся доба дальших воєн й крайно небеспечних конфлїктів, які з всякою певністю допровадять усе людство разом з його многотисячлїтньою цівілїзацією до крайньої деґенерації, а там й цїлковитої заглади.

Перед усїма нами відчиняєть ся перспектива титанїчної праці. Та на шляху тієї праці, на шляху того основного перестрою полїтичних ідей й звичок, а коли хочете, так **перестрою**, а радше **дострою** до новітнїх поглядів на сьвіт, згідно з великанськими здобутками новітньої Науки, стрінеть ся людство на самім вступі з величезними труднощами, а передівсїм з безпосередним конфлїктом з істнуючим розуміннєм **патріотизма**, а в парі з тим й з істнуючим розуміннєм **націоналїзма.**

Це неминуче. Зміряючи до вищих катеґорій сьвітового й вселюдського добра, гаразду і щастя мусимо абсолютно зударити ся з сучасним розумінням патріотизма й націоналїзма, головно в Европі, так як одно і друге є собі діяметрально противне. Тут неминучо треба пожертвувати одно або друге. Инакше — будемо бристи дальше в багно, так як на думку д. Веллса сучасне полїтичне й соціяльне забагнення Европи є рішучо випливом полїтичних змагань до компромісу між патріотизмом і націоналїзмом з одного боку, а загальним добром Европи з другого.

Чого-ж отже ми хочемо? Чи хочемо може взагалї визбути ся патріотизма? А коли так, — то чи можемо ми його визбути ся?

На думку д. Веллса — ми анї хочемо, анї можемо визбути ся патріотизма, а навіть він твердить, що ми не могли би його позбути ся, коли би і хотїли.... Воно виглядає так, неначе би **патріотизм був конечним додатком, а радше необхідною складовою частию морального життя людини, аби людина могла і повинна почувати себе частиною громади чи там суспільства, до якого вона належить, — й аби та громада чи суспільство було дїйсною й гідною любови одиницею, одушевленою спільною ідеєю з спільним строєм й метою.**

Та вжеж у д. Веллса є небуденне розуміння патріотизма... А своє фільософовання на тему **новітнього патріотизма** починає він так:

Подумаймо собі, що інтелїґентний Европеєць приїзджає несподївано до Злучених Держав Північної Америки й починає приглядати ся життю-буттю малознаної йому країни. Що запримітить він зараз на самім вступі? А це спостереже він **новий рід держави,** матеріяльно більшої, й матеріяльно менше здавленої як яка небудь инша европейська держава. Так само стріне він тут високо патріотичний народ, — одначе цей патріотизм того народа не буде зівсїм еквівалєнтом европейського патріотизма. В дїйсности і історично це є сінтеза европейського патріотизма. Він є більший чисельно. Він є більший в

десятеро ґеоґрафічно. І це зі становища нашого фільософовання є незвичайно важне. Цей американський патріотизм є сінтетичним, є чимсь, що повстало з чогось меншого, — це патріотизм людий, що прибули сюди з Европи, але визбули ся свойого льокального патріотизма на те, аби зробити місце безмежно могутнїйшому почуванню — **американському патріотизмови.**

І це є, як сказано, факт величезної ваги цей американський патріотизм, більший й відмінний від европейського. Бо коли щось подібного могло стати ся і вирости серед Европейців і їхнїх нащадків, які переселили ся до Америки, то чому того самого не можна би повторити на місци, т. є.: в Европі? А коли можна, так як можна цього доконати?

Америка доконала цього дуже простим способом. Вона приняла до себе усї тії найріжнороднїйші національности, з яких повстала **нація Злучених Держав** Північної Америки й **ЗМУСИЛА їх жити разом.** На жаль ми не можемо взяти тепер решти наших европейських націй й поселити їх на великім дївочім континентї й спонукати їх учити ся ширшої полїтичної мудрости. Зараз немає вже дївочих континентів. Европа мусить бути такою, якою вона є.

Яким же шляхом мусить піти Европа до своєї високої мети?

Лишім на хвилину бесїду про експанзію і сінтезу патріотизма в Европі.

Подумаймо собі на момент пробу розвитку **вузкого патріотизма в Америці,** й як таку пробу повитало би проче американське суспільство?

Уявім собі отже, що ось, приміром, у стейтї (державі) Кентокі зявив ся поважний вибух льокального патріотизма. Уявім собі, що нечайно "нарід Кентокі" (щось неначеби на широкій Українї "буковинський народ"..) підвів у гору свій власний прапор, й запротестував проти, як говорили би кентокські аґітатори, ненаситного інтернаціоналїзма Злучених Держав. Уявім собі, що кентокські горожани забажали би окру-

жити себе митовим валом перед торговлею з дооколичними державами. Уявім собі, що вони приготовляють ся до боротьби, аби оружною силою прилучити поважні части стейту Вірджінії ради здобуття і забезпечення собі вигідної стратеґічної границї серед східних гірських ланцюхів, — ба уявім собі, що кентокські патріоти починають вже говорити з разу неясно, а там вже зовсім явно і голосно, про абсолютну конечність й потребу вільного доступу до моря (зівсім так само, як, приміром "наші" польські патріоти говорять про абсолютну конечність вільного доступу Польщі до Чорного Моря, хотяби й по живім трупі України...)...

Що подумав би собі про щось подібного пересічний Американський горожанин? Очевидна річ, він подумав би, що нарід в Кентокі збожеволів. А одначе це, що видаєть ся нам так неймовірним і фантастичним в Кентокі, є достоту тим що на наших очах дїєть ся що днини в дрібних европейських державах, з яких ледви чи котра є більшою розмірами від Кентокі. Вони усе були такими. Вони ніколи не збожеволіли.. А коли вже того рода стан хочете назвати божевільством, так вони божевільними прийшли на сьвіт. І ніколи не вилїчили ся з божевільства. **Одним словом:** стан відносин, який в Европі уважаєть ся **вповнї нормальним,** уважав би ся в Америцї як поважний випадок **льокального умового забурення.**

А тепер пригляньмо ся, що в такім разї зробило би американське суспільство? Правдоподібно воно почало би слідити, де то Кентокі заразило ся подібними чудними гадками? Воно глядїло би за жерелом інфекції. Хтось прецїнь мусїв би проповідуавти щось подібного, або писати про це в часописях, або учити злочинно в школах. І без всякого сумнїву нарід Злучених Держав поробив би найповажнїйші кроки, аби про цього рода речі говорило ся й навчало ся розумнїйше в Кентокі.

X.

І як раз те саме належить зробити в анальоґічнім випад-

ку на европейськім континенті. Скрізь по усій Европі ведеть ся завзята пропаґанда патріотизма — і в національних школах, в патріотичних церквах, і в національних часописях, і високо знаціоналізованих літературах. А це як раз є тим, що руйнує всякі думки й змагання до єдности.

Европейські школи, майже без ніякої виїмки, є головними розсадниками найзавзятійшого патріотизма, вони є осередками і жерелами найбруднійшої політичної зарази. Діти усіх европейських країн виростають з високо напруженим почуттям національного еґотизма, що робить їх божевільними у стрічі з всякими практичними інтернаціональними завданнями. Воин не родять ся в тім божевіллю, але заражують ся ним, скоро лише починають читати і писати. Британійська молодіж учить ся нічого иншого як лише про велич і славу Британії й Британійської Імперії, а увага французької молоді сконцентрована по змозі ще більш божевільно на Франції; Німці щойно приходять до себе після страшних наслідків їхньої сорок-літньої високо націоналістичної едукації. І так дальше. Одним словом: — кожда країна в Европі це свойого рода ”Син Фен“, що безмежним піетизмом культивує найпоганійшу дурійку ”національної окремішности“. А тим часом всякому ясно, що ця славетна ”національна окремішність“ це найпевніший шлях до конфлікта і нещастя, до нужди і недолі, до насильства і зведення, а там і смерти наших дітий, внуків і правнуків — аж до загибелі нашої раси.

Так отже першим і найважнійшим завданням населення Европи є: за всяку ціну увільнити своїх дітий з мертвецьких обіймів **націоналістичної дурійки**, та навчити масу европейських народів трохи вірніщої **історії**, в якій кождий з них видітиме свою минувшину й будуччину в їхніх дійсних пропорціях, а надто навчити їх трохи вірнійшої **етнольоґії**, в якій кожда нація побачить легко своє вірне обличча, й зрозуміє гаразд велику мапу, будьтоби вона була відмінною й вповні індівідуальною расою. Одним словом: **навчаннє дійсної історії в европейських школах є тут першою і найважнійшою справою.**

ЧАСТЬ II.
ВСЕСЬВІТНЯ ДЕРЖАВА.

I.

Відома річ, що кожда людина виростає і розвиваєть ся під впливом найріжнороднійших чинників і умовин; відомо також, що найважніщі з них є слідуючі: **дім, школа і церква,** а серед дуже модерного середовища (приміром по великих містах): — **преса,** (часописи і меґазини), **рухомі сьвітлини** (мувіс), й всякого рода **соціяльні місця "забави"**. Про усе те сказано загально, що рідко хто з пересічних людий уявляє собі, як величезна сила зачарована в усїх тих вище вичислених чинниках, й як могучо впливають вони на таке або инше **вихованнє мас,** а разом з тим на таку або иншу долю і **будучність нації.** Й глядячи з тої точки погляду на **судьбу Европи,** мусимо прийти до заключення, що дальша щаслива будучність европейських народів залежна виключно і єдино **від ґрандіозного радикального перевороту усїх її моральних й інтелєктуальних сил в цїли і напрямі утворення інтернаціональної думки.** Коли це можна буде осягнути, так для Европи й цїлого Старого Сьвіта є ще надія. Коли нї, так без всякого сумнїву Европа мусить загинути. Мусить загинути неначе той розбитий корабель — з своїми прапорами, що гордо повівають на вершках високих щоглів. Европейські народи пливуть нинї іменно таким кораблем. Його може вратувати одно: **затопленнє на днї моря старих европейських патріотизмів, й заступленнє їх якоюсь сьвіжою, новою, а великою ідеєю.**

Яка це має бути ідея?

Д. Веллс думає, що тою новою ідеєю може бути одно: **Ідея всесьвітної держави усього людського роду.** (The idea of the word state of all mankind).

Як бачимо — д. Веллс робить ще дальші кроки, чим ми надіяли ся. Він не говорить вже про злуку усїх европейських держав в одну велику державну Спілку (Юнїю), скажім: в од-

ну Всеевропейську Державу, або коли хочете у "Злучені Держави Европи, ні! — він пропонує нам щось много-много більшого й величнійшого: **всесьвітню державу усього людського роду.**

Чому? Чи це є можливе?

Досі наша думка була сконцентрована на країні максімума конґестії й конфлікта, т. є на Европі. Та вжеж приглянувшись блище, легко запримітити, що в Старім Сьвіті — між Европою і Азією та Африкою в дійсности немає ефективних барієр і границь. Корінний Москаль говорить про Европу як такий, що стоїть поза її межами. Европейські політичні системи вилітають поза межі Европи й захоплюють великі простори на Сході і на Полудни. Подібно як старинні держави Македонії й Риму. Чиж не бачимо, як російська мова перебігає усю північну Азію аж до Тихого Океана? Як магометанство проміниє в усі три континенти?

А зваживши усе те, чи-ж не виходить на теє, що замість говорити про "Злучені Держави Европи" — краще вже говорити про **"Злучені Держави Старого Сьвіта"?**

Бо розважмо лише ось слідуючі приміри:

Не лише відданеннєм, але цілою скалею инших справ Лондон і Рим є блищі Ню Йоркови чим Патаґонія (полуднева Америка), а Сан Франціско буде, здаєть ся, усе більш інтересним для Япону чим Париж або Мадрид. А з того виходить, що без всякого сумніву, чисто механїчне скуплюванню народів сьвіта в одну економічну й політичну злуку не сходити ме ніколи з думки людий, доки лише істнувати ме наша цівілізація. Ми-ж не знаємо, що за чудеса може принести нам завтрішний день. Бо не улягає ніякому сумнівови, що усі наші середники транспортації і комунікації сучасної хвилї не є остаточними. А раз ми зробили вилім в дотеперішних націоналїстичних ограниченнях людий, так вже не має ніякого резона станути нам на середині нашого шляху, й ставити вище щось нескінченого понад ідею **комплєтної людської злуки.**

Та коли опять звернемо наш погляд в сторону Нового Сьвіта, чи не побачимо, як там тихо але невпинно працюють могучі сили в напрямі певного рода **пан-американської юніфікації?** Це щось такого, що наближуєть ся до нас все більше і більше. Можливо, що це прийде борше і перше, як щось иншого. Але — чи супроти усього вище сказаного маємо ми зупинити ся перед певного рода **дуальним сьвітом**, т. є перед Старим Сьвітом зверненим проти Нового Сьвіта?

На думку д. Веллса це не був би вдоволяючий стан. Навіщо розколювати нашу землю на дві половині? Коли вже ми котимо ся в напрямі юніфікації, так чому не стреміти нам усіми нашими силами до злуки в одно гармонійне тіло **цілого сьвіта?**

Дивлячись на сьвіт і на людий з тої точки погляду, д. Веллс — річ зрозуміла — ставить вище свою ідею людської злуки в формі "Всесьвітньої Держави" понад відому всім ідею "Ліґи Націй". Одначе він не заперечує того факту, що в напрямі юніфікації людий Ліґа Націй зробила дуже чимало; вона вперве поставила перед очима й умовостю цілого сьвіта гадку **сьвітового закона й сьвітової злуки**, а це для дальшої праці в тім напрямі має величезне значіннє тим більше, що це можна би було осягнути иншою дорогою.

А одначе — чи справді Ліґа Націй є тим, чого ми потребуємо?

На думку д. Веллса ні. Передівсім слово "націй" є тут словом, якого належить як найбільше оминати; воно-ж іменно допускає й стремить до затвердження як раз тих понять поділу й ріжниці, які ми повинні за всяку ціну як найбільше принизити а навіть забути, коли наш рід має істнувати дальше. До того ця фраза має дуже делікатну, правничу й полемічну закраску. Якої льояльности й посвяти може вимагати від нас ся дуже а дуже складна асоціяція? Вона-ж не має ніякої злуки, ніякої особовости. Як можна вимагати від нас, аби ми її любили?

II.

Були, є і будуть жити на сьвіті вічно великі ідеї, що для них солодко жити, солодко й умерти. Можна отже уявити собі, що люди готові жити і умерати для таких великих ідей як ідея чоловіка, ідея людської єдности, ідея нашої спільної крови, ідея одного всесьвітнього ладу, — але аби хтось хотів жити або умерати для такого ріжнородного збору, як "Ліґа Націй", яка вже навіть своїм іменем не має обєднюючої сили, в це д. Веллс не хоче вірити. "Вона не має центральної ідеї, й не має для неї серця, отся формула Ліґи Націй," — каже він. "Вона слаба й безнадійна іменно там, де повинна бути сильна — в точнім означенню свойого антаґонізма до **сепаратного національного володіння.** Бо це є її мета, коли взагалі вона думає що небудь осягнути. Коли дійсно заміри поважні, так вже що найменше вона рівнала би ся наддержаві, що стояла би вище понад автономією істнуючих держав. Але коли вона не думає осягнути поважні цїли, так вона для нас є зівсім безвартною.

На перший погляд виглядає, що не оплатить ся атакувати національність й націоналїзм; краще вже навязати з тими людськими звичками компроміс. Чи це можливе? Д. Веллс каже, що по лінії незалежної національности не має надії злуки, мира й дальшого поступу людства. Ми не можемо знести тих старих концентрацій льояльности, бо як раз тої льояльности, сконцентрованої на тих старих звичках, потребуємо споєння й підтримання мира усього сьвіта. І як в давнинї провінціональний патріотизм, так само нинї ми мусимо визбути ся ще й тих все ще за вузких "святощів", при помочи нової злуки й нової домінуючої ідеї — **ідеї одної держави й одного прапора на усій землі.**

Ідея **Всесьвітної Держави** стоїть супроти ідеї Ліґи Націй достоту як ідея одного Бога Неба і Землї супроти божеської компанії зложеної з Одіна, Вала, Юпітра, Амона-Ра та Момґо-Джомбо й усіх прочих національних й племінних богів. Тут не можливий ніякий компроміс подібно як і там. Тут не має иншо-

го виходу. Великим завданем сучасного людства є: заступити одною ідеєю **весь сьвіт обіймаючої Держави** незлічимі ідеї **малих державок**, які загально переважають нині.

Очевидна річ — це безмежно велике завданнє. Чи не завчасне воно?

Не лякаймо ся великанських розмірів, на яких мусять оперти ся основи сьвітової держави. Бо памятаймо: як небудь величезним видасть ся нам наше завданнє, як небудь воно видасть ся нам майже неможливим, все таки в заведенню одної сьвітової управи й одного сьвітового закона лежить одинока надія утечі з все і все більшаючого круга воєн, соціяльного перепруження, а вкінци — соціяльного розкладу — так цілковитого, що вже раз на все прийде кінець казці про людський рід, як ми звичайно людський рід розуміємо.

Тяжко уявити собі, як великанською є руїна, що доконала ся в усім сьвіті протягом останніх сімох літ. Ще тяжще уявити собі американському доматорови, як тяжка руїна зломала Европу. Та вжеж мало хто уявляє собі, як бистро западаєть ся Европа в пропасть на наших таки очах, й як пекучою є потреба переведення европейських відносин до рівня спільного добра, коли цівілізація має бути вратована.

Та найважнїще при усім тім одно: чи взагалі лежить це в границях можливости, заступити льояльність до одної еґоистичної воєвничої нації льояльність до всесьвітньої держави? Сеж великанське завданнє, яке рівнаєть ся заплідненю сотень міліонів людських умів новими ідеями, й або цілковитому знищенню старих й глубоко закорінених ідей в тих умах, або доповненню й справленню їх тою новою ідеєю великої вселюдської держави. Ми мусимо проломати ся не лише в високо патріотичні думки Французів, Німців, Анґлійців, Айришів і Япанців, але й в дуже віддалені від наших й трудні та недоступні думки Арабів й Індів, та в думки незлічимих міліонів Китайців. Чи істнує де пресиденс який усправедливлював би нас в надії, що того рода ґрандіозна переміна в сьвітових ідеях є можлива?

Д. Веллс каже, що є.

III.

Вже в глубокій минувшині стрічаємо приміри дуже великих перемін в людських думках. Вистарчить згадати ось хочаби поширеннє Христіянства в Західній Европі. Як відомо—катастрофальний упадок Західної Великої Імперії був рівночасно початком крівавих розправ між численними племенами, які як могли розґосподаровували ся на руїнах загибшого великана; настала доба страшного замішаня й хаосу, й здавало ся усім, що людство вертає опять до стану варварства. Та ні: зненечевя зявили ся в країнах Західної Европи **апостоли чудової науки Христа**, й в короткім часї доконали своїми пламеннними речами й своїм геройським самопожертвуваннєм дійсного чуда: ціла Західна Европа злучила ся **в одно християнське тіло**, в одну велику християнську родину з так могучою ідеєю єдности і злуки, що, приміром, в часах Хрестоносних Походів, палкі речі християнських провідників про конечну потребу визволення Святої Землї з рук невірних запалювали побожні людські серця до чину від побереж Середземного Моря аж по північний Ледовий Океан.

Чи в нинїшних часах, часах масового навчання й велетенських розмірів та способів новітньої пропаґанди можемо ми ще сумнївати ся?

Ще більше чудесним являєть ся другий примір велетенського перевороту в людських думках, якого в умах міліонів людий, що жили і жиють по нинїшний день на полудень і схід від Середземного Моря, від Естонії аж по границї Центральної Азії, доконала **наука Магомета**. І ця нова ідея злучила міліони людських істот в одну велику й могучу громаду, якої дуже вражлива злука заховала ся в повній сьвіжости аж по нинїшний день.

Коли отже тепер розважимо, бодай побіжно, історію поширення цих дуже складних, й не дуже то легко зрозумілих релїґій, й порівнаємо середники, якими розпоряджували в тих давних часах основателї і промотори цих релїґій, з середниками,

які стоять на услугах інтеліґентних людий нинї, так певно найдемо чимало резонів вірити, що велике перетопленнє старого людського сьвітогляду в новітнї рами **Унїверсальної (всесьвітної) Держави** зівсїм не є неможливим проєктом.

Бо розважмо лише це: усї ті великі навчання давнїх віків ширили ся переважно устним словом. Неустрашимі учителї нової науки мусїли подорожувати дуже повільно й серед невпинних й великих небеспек. Народ сходив ся послухати нового й незнаного нікому апостола лише з великими трудами, з виїмкою хиба кількох велелюдних міст. Книгами можна було послугувати ся лише дуже а дуже скупо. Лише дуже нечисленні люди уміли читати, ще менше було таких, що уміли перекладати, та й копіовання (переписування) манускриптів (рукописів) відбувало ся з крайною повільністю на перґамінї (виправленї делїкатно овечі або козячі скіри). Друкарень тодї ще не було, анї паперу, анї почт. Та й школи були дуже а дуже рідкі й істнували лише для вибраних. І Христіянство і Магомеданство мусїли утримувати свої власні школи, аби з найбільшим трудом заховати бодай мінїмум (найменшу частину) своїх доктрин в повній чистотї від поколїння до поколїння. І зважмо до того ще це, що усе те діяло ся під огнем завзятої опозиції й взаїмних переслїдувань.

Якіж велитенські зміни наступили з того часу в людськім життю! Нинї ми живемо в часах, в яких усякі вісти, гадки і арґументи можна передати ефектовно усьому думаючому загалови на сьвітї просто **в оден момент**, отже з такою казочною бистротою, що про це старі люди просто не могли і снити. Ми маємо і телеґрафи і телєфони, і друкарнї і книжки, і вкінци — рухомі образки (мувіс) та часописї, які день в день, просто кождої години і кождої мінути можуть поставити перед очима і умами мілїонів людий одні і ті самі вісти й ідеї — після нашої вподоби. Шкільництво поширене зараз так, що школи стрічаємо під теперішню пору навіть в найдальше віддалених околицях.

Й подумаймо тепер, що ми зрозуміли імперативну конеч-

ність будови універсальної, всесьвітньої Держави, й розуміємо гаразд, що старий воївничий патріотизм мусить усунути ся перед великою ідеєю сьвітової служби. **Чи в такім разї не є це неминучим й невідкладним, аби деякі з нас зійшли ся разом, й почали в зівсім новітнїй спосіб могучу пропаґанду за тим зорґанїзованим сьвітовим миром, без якого наша раса мусить загинути?**

Бо не улягає нїякому сумнївови, що теперішний сьвіт гине і загибає наслїдком недостачі **спільної полїтичної ідеї.** І не улягає нїякому сумнївови й це, що все ще є можливим дати сьвітови цю спільну полїтичну ідею, ідею **федеральної сьвітової держави.** І ми не можемо помочи сьому дїлу инакше, як взяти ся до працї, аби його доконати.

Й д. Веллс кидає отсї великі ідеї перед думаючих мужів і жінок сучасної хвилї, й переконує їх своєю простою й непереможною льоґікою, що першим і найважнїйшим їхнїм завданєм є: посьвятити свої сили над виробленнєм а там вкінци й впровадженнєм в життя того великого проєкта **Сьвітової Держави.** Ми мусимо зробити цю величну ідею як найбільше принадною в очах загалу, навчити його вірити в її можливість, а там згодом допровадити і до її здійснення. А це є праця, що вимагає помочи і думки тисячів умів. Ми мусимо поширити **ідею федеральної всесьвітньої держави,** як наближуючу ся дійсність, по усьому сьвітї. Ми можемо зробити це нинї при помочи тисячних способів. Ми можемо робити це при помочи преси (часописей), дорогою найріжнороднїйших письменнецьких продукцій, в наших школах, колеґіях, унїверситетах, бурсах, при помочи полїтичних трибун, спеціяльних орґанїзацій, та вкінци, одначе не менше могучо, при помочи навчання церков. Бо памятаймо, що усі великі релїґії сьвіта є в теорії унїверсалїстичні; вони можуть терпіти подїли людий, одначе вони не можуть їх одобрювати. Це д. Веллс бачить дуже добре, та тому й він не думає і не пропонує нїякої релїґійної революції, а лише що найбільше релїґійне відродження.

А зваживши гаразд усе повище сказане, памятаймо на

кінець слідуюче: живмо в часах в яких можемо поширювати наші ідеї і суґґестії зі стократь більшою бистротою, як це було можливим перед сотнею літ.

IV.

Пропаґанда за сьвітовим миром й Всесьвітною Державою не мусить конче ставити ся в опозиції до істнуючого ладу й мішати ся в політику. Це рух, обчислений на велику віддаль, й повинен оперти ся головно на відповіднім осьвідомлюванню молодіжи й дозрілих умів, які ще здібні розвивати ся дальше. Та в міру того, як нові гадки будуть поширувати ся, неминучо буде зміняти ся політика. Нації, держави й королївства сучасної доби, які між собою воюють, й умовляють ся одно проти другого, неначе би вони мали вічно між собою воювати, й вічно проти себе змовляти ся, ставати муть згодом чим раз більше отверто і явно **охоронними правлїннями**, що грають у сьвітовій траґікомедії **вижидаючу ролю**, заки дозріє й дійде до сили **сьвітова держава.** То не улягає ніякому сумнївови, що ся сьвітова держава, якої сьвіт очікує, мусить конче бути фузією (зіляттям) цих правлїнь й усеї спадщини по усїх істнуючих державах.

Пригляньмо-ж ся тепер блище цїй пропонованій нами **Сьвітовій Державі. Досї наші** роздумування були радше абстрактною діскусією з метою виказання обсолютної конечности великого сьвітового перестрою, що є лише холодною льоґікою сучасної людської ситуації й крізи. Та це — так сказати — неґативна строна проблєма. Одначе лишати саме роздумування на цім — не годить ся.

На перший погляд виходить, що "Сьвітова Держава" означає "політично не поділений сьвіт". Розвинїм тую думку аж до рам "зєдиненої й зорґанізованої держави на цілий сьвіт." (a united organized state throughout the world).

Спробуйте найперше уявити собі: як то виглядало би у тій сьвітовій державі "сьвітове правлїння"? Очевидна річ — коли говорить ся про сьвітову державу, пересічний чоловік за-

раз починає думати про правлїннє тієї держави. Природно. Він зараз питає: "А де буде сходити ся на наради сьвітовий конґрес (парлямент), й як будете виберати сьвітового Президента? Це буде кольосальна фіґура, цей ваш Президент! Як ви думаєте його виберати? А може у сьвітовій державі буде сьвітовий король?"

Такі і їм подібні питання дуже природні, — але лише на перший погляд. В дійсности, це дуже нерозумні питання, які збудили рішучо фальшиві анальоґії. На думку д. Веллса — управа усього сьвіта певно не буде виглядати так само як побільшена управа малої частини сьвіта. Це буде зівсїм відмінна управа. І взагалї усї ті анальоґії, які пересїчний чоловік готов легкою рукою черпати з порожних форм сучасних національних держав, дуже можливо не будуть зівсїм годити ся для сьвітової держави.

Візьмім, на початок, ось хочби питаннє короля чи президента. Спитаймо, чи це можливе, аби сьвітова держава взагалї мала одну персональну голову?

Чи сьвітова держава мала би бути монархією, байдуже чи в формі виборної, коротко-речинцевої й ограниченої монархії Злучених Держав Північної Америки, чи в формі наслїдної, ограниченої монархії Британійської Імперії?

Чимало людий скаже: "Аджеж ви мусите мати чейже якусь голову держави."

Та ми спитаємо: Чи справдї **мусимо?** Чи не є ця ідея спадщиною з тих давнїх часів, коли то держави були малими громадами, які потребували провідника в війнї та дипльоматії?

В сьвітовій державі не буде війни, й не буде дипльоматії, як ми її досї розуміли. Це мусимо собі добре затямити.

Ба — д. Веллс питаєть ся, чи взагалї навіть так великій сучасній модерній державі як Злучені Держави Північної Америки ідея й функція Президента не є вже чимсь давно-давно перестарілим. В кождім разї таке питання ставило там чимало думаючих людий, й відповідь була афірмативна.

Як відомо — широкі рами Конституції Злучених Держав

Північної Америки були начеркнені в добі майже універсальної монархії. Надто американські справи тої доби притьмила була велика особистість Джорджа Вашінґтона, та — як загально відомо — саме тоді монархістичні ідеї були там так поширені, що в бурливих літах розбіжности й сумніву, які наступили після Війни за Незалежність, зродив ся був проєкт імпортовання з Европи якогось німецького короля або якогось пруського князя, — очевидно як імітація британської монархії. Та вжеж коли би так Злучені Держави починали свою 'історію' нині, на теперішню свою скалю, чи наділили би вони так великою силою і повагою одну людину, як наділили тоді Джорджа Вашінґтона: його наступників в Білім Домі? Д. Веллс в тім дуже сумніває ся.

Цікавою ілюстрацією сього нехай служать слідуючі слова сучасного Томаса Пейна в його славнім творі п. з. "Права Людини", що як відомо — вийшов друком 1792 року.

"Бачу в Америці Правління, яке управляє країною десять разів більшою від Анґлії, і урядує правильно, коштом сорокової части тих видатків, що стоїть королївське правлїння в Анґлії. Коли я питаю чоловіка в Америці, чи він бажає собі короля, він відповідає й питає мене, чи я уважаю його ідіотом? Як це діеть ся, що істнує така ріжниця? Чи ми є більше або менше мудрі від других? Я бачу в Америці загал людий, що живуть в городах, незнаних зівсім в монархічних країнах і я бачу, що принцип американського Правлїння, який рівнаеть ся **"рівним правам людини"**, робить бистрий поступ в сьвіті. **("Rights of Man,"** Dent and Sons. p. 113.)

Веллсове фільософовання є дуже просте — й переконуюче. Він каже так: подумайте лише, — чиж не має границь розмірам й складности й замотанню якої небудь громади, якою може управляти одна голова? А коли Злучені Держави Північної Америки й Британської Імперії перейшли цю границю? Що тоді?.... Бо припустім, що це можливо одній особі бути головою й ефективною управляючою особистістю в громаді, що числить мілїони, а навіть десятки мілїонів горожан, одначе чи це мож-

ливе для одної малої й коротко живучої людини дати собі раду, мати вплив й бути в контактї з мілїонами людий, що живуть в тисячних селах, містах і метрополїях?

В останнїх часах цілий британський сьвіт глядів з подивом на надлюдські зусилля молодечого наступника британського престола, Велського Князя, що — як загально відомо — обїздив недавно британські кольонії в цїли навязання безпосередних зносин з будучими своїми горожанами, й в часах тієї подорожі пробував стиснути особисто кождому охочому Британцеви руку, й полишити в серцях мілїонів бодай промінчик свойого незрівнаного молодечого усьміху; усьміху того, що ось-ось незабаром має стати золотим звеном Британської Держави. Були це геройські зусилля. — Та вжеж кілько то країн прийшло ся би ще обїхати одному молодцеви й кілько трудів понести, аби бодай поверховно навязати безпосередні особисті зносисини з "народом"...

І зваживши усе те про і контра, д. Веллс приходить до слїдуючого заключення:

"Признаю ся отверто, що я не можу видїти одної індівідуальности, одної людської голови на чолї сьвітової держави. **Дійсним звеном Сьвітової Держави буде борше не людина, але ідея, така ідея як ось, приміром, ідея людської республїки під рукою одного Бога, — Бога людського роду.**"

V.

Уявім собі тепер таке: припустім що колись там, ради чогось, якась одиниця виступила наперед й стала дїлати іменем цїлої сьвітової держави. Що тодї було би? Очевидна річ, в такім випадку виступили би старші суддї Найвищого Суда, або президент Ради, або голова злучених наукових стоваришень, або якась инша подібна особа, й починали би зараз такі кроки, які вважали би відповідними.

Тут одначе хтось запримітить: отже виходить з того, що коли вже у Сьвітовій Державі не буде одної персональної голови, так в такім разї мусить бути бодай якийсь рід Видїлу, або Ра-

ди. Це показуєть ся конечним. Та чи взагалі буде це певного рода Зібраннє, подібне Американському Конґресови або Британському Парляментови, з сторонництвом правління й "найльояльнійшою" опозицією, кермованих старими партійними традиціями й патріотичними ідеями?

Тут опять, скажемо, готові звести нас дуже легко на манівці теперішні, одначе всетаки лише тимчасові і переходові условини. Сьмішно й подумати, аби **Рада Сьвітової Державибула** згромадженням партійних політиків. Д. Веллс вірить, що згодом буде можливим, звести до купи збір дійсних репрезентантів, й оглянути справедливий зразок думки й волї людського роду, та оминути розвиток партійности при помочи більш научних методів голосовання й кращих від тих варварських видумок, яких уживаєть ся при виборах послів чи там представників до американського Конґресу або до британського Парляменту, видумок що очевидячки виходять на користь лише одного партійного орґанізатора, який в білий день збиває барашівне коштом дефектів політичної методи.

Чи цю Раду будемо виберати прямо? Д. Веллс уважає це основною умовою. Надто він думає, що це виборче право повинно операти ся на найширших основах. По перше тому, аби кожда дозріла людина на сьвіті почувала прямий й особистий контакт між собою і сьвітовою державою, та щоби вона уважала себе дійсним й активним горожанином сьвіта; а подруге тому, що всяке посередне тіло якому поручено би вибір сьвітової Ради, втягнуло би певно в гру усякого рода льокальні й національні інтереси, природно ессенціональні в життю-буттю підрядних орґанізацій, одначе очевидячки шкідливі для нормального розвитку сьвітової республїки.

А як же-ж ця Сьвітова Рада буде працювати? Чи увесь сьвіт прислухуватись ме з запертим віддихом могутнім дебатам й брилянтним бесїдам великих і найвибірнійших бесїдників сьвіточів вселюдської думки, слїдити ме горячково перебіг великих кріз, й глядїти ме з зачудованням на величні сцени ґрандіозних парляментарних баталїй, й тим подібні блискучі події,

записані з великим пієтизмом на сторінках історий передових европейських парляментів, які так імпонуючо виглядають на широкім полотнї великого історичного малюнка?

Зівсім нї. Тут опять зводить нас на манівцї поверховна анальоґія.

Головною запорою красномовности на Сьвітовій Радї буде передовсім цей важний факт, що члени Ради не будуть мати одної спільної бесїди. Навіщо отже здала ся кому красномовність на зібранню ріжно-язичних людий, що надто привикли до наукових способів виміни гадок — дорогою друкованих розправ, в яких кожде слово є заздалегідь поважно роздумане й умотивоване. Красномовність — чудова річ, одначе чи-ж не найкраще подобаєть ся вона нам на аґорах античних громад й на поважних згромадженнях Червоноскірих Індіян?

Сьвітова Рада найправдоподібнїйше буде дуже а дуже мовчазним Збором. Де там місце красномовности в великій Сьвітовій Радї, що має кермувати так ґрандіозними й так зложеними справами, як потреби усього сьвіта й усього людського роду. Ба що більше. Дуже можливо, що ця Рада буде сходити ся разом дуже рідко. Її члени будуть, найправдоподібнїще, зноситн ся і порозумівати ся найбільше при помочи нот й уваг, які надто будуть дуже ясні, докладні та короткі, так як усїм буде залежати на скорости й оминенню всякої неточности й недбальства, головно при необхіднім в так велитенськім діловодстві перекладуванню надісланих нот на прочі мови.

Якимиж головними орґанами, якими орґанїзаціями, й якими способами та методами працї послугуватись ме ця велика Сьвітова Рада?

Д. Веллс пропонує слїдуючі департамента, чи там як ви привикли називати: — міністерства:

1. Найвищий Судовий Трибунал. — Його завдання рішати в питаннях не інтернаціонального права, але в питаннях сьвітового права. Згодом виросте кодекс сьвітового права.

2. Департамент Сьвітових Фінансів. — Під його контро-

лею буде заведення одної фінансової й монетарної системи на усім сьвіті.

3. Департамент Почт, транспорту й комунікації взагалї.

4. Мінїстерство Торговлї збіжем й консервації та розвитку природних скарбів землї.

5. Мінїстерство робіт й суспільних справ.

6. Мінїстерство сьвітового здоровля.

7. Мінїстерство, сливе найважнїще, завідування національним вихованням, й піклування відсталих й малокультурних громад.

А щож буде з мінїстерством війни, з відділами морської й сухопутної оборони?

8. На місци мінїстерства війни буде мінїстерство мира. Заведенням того мінїстерства буде: мати бачне око на всякі можливі оружні забурення на цїлім сьвітї, контролювати всякі оружні сили, які заховали би ся в якімнебудь числї на сьвітї, й студіювати усякого рода боєві можливости, які лише виплdeвали би з якого небудь нового винаходу.

VI.

Вище вичислені заняття обіймають сливе чи не увесь круг дїлання Сьвітової Ради. Як отже бачимо, С. Рада посьвятить найбільше уваги координації й достроєви праць, передискутованих докладно й приготованих для обрад Ради льокальними й національними тїлами. А наслїдком того кождий зрозуміє, хоча й як парадоксально воно звучить, що працї й заняття Сьвітової Ради будуть чимало простїйші й менш скомплїковані, чим заняття таких правлїнь, як приміром Правлїння Злучених Держав або Британської Імперії.

У многих напрямах праця Сьвітової Ради буде безмежно упрощена. У Сьвітовій Державі не буде ворогів, не буде заграничної компетиції (ривалїзації), не буде митових тариф й тарифових воєн. Це буде праця, якої єдиною метою буде утримання ладу. Та й не буде це перегонова праця. Не буде там місця для секретности, так як й не буде потреби для кабінет-

них змовлювань й плянувань при зачинених дверях; але й не буде там одної загальної плятформи поступовання, з винятком хиба невпинної уваги посвяченої загальному добру. Ба навіть завязки Сьвітової Ради мусять бути безумовно відмінні від зачатків якого небудь національного Правлїння. Бо подумайте лише: **чиж не завдячує всяке істнуюче правлїння свойого початку насильству, та чи не є воно в своїй основі й природі воївничим?** Цеж ясно, що кожде сучасне правлїння є офензивно-дефензивним орґаном (зачіпно-оборонним тїлом). А це надає усім нашим правним й соціяльним традиціям чимало більше специфічної закраски, чим ми можемо собі теє уявити. Бо хтож із думаючих людий не запримічує того, що скрізь, по усїх сучасних державах сьвіта, цівільне право має усе задих заколисаного до сну стану облоги... За це Правлїння Сьвітової Держави виросте з богатої почви зівсім відмінних мотивів й оживотворить зівсім відмінний ідеал. Це буде одним словом, як було вище сказано, основно **орґан для утримання мира.**

А зваживши усе те, пригляньмо ся тепер, як би то та наша Сьвітова Держава відсьвітлювала себе в зеркалї життя-буття пересїчного індівідуального горожанина? Або иншими словами: пригляньмо ся коротенько життю-буттю пересїчного молодого чоловіка, що живе в сьвітовій державі, й розважмо, чим і як воно ріжнилоб ся від пересїчного життя теперішньої хвилї?

Отже — він би родив ся в однїй із злучених держав сьвіта, скажім: в Ню Йорку або Калїфорнії, в Онтеріо, або Новій Зеляндії, в Портуґалії, або на Україні, в Франції або Бенґалю; та вжеж де би і не довело ся йому прийти на цей сьвіт, **першою наукою**, яку він поберав би, була би чудова **історія людського роду.** Вона починалась би від його майже звірячих первопочинів, не дуже то много тисячів лїт тому, — без нїяких просто приладів крім найпростїйших знарядів зроблених з великим трудом з лупаного кремення або рубаного дерева — історія яка згодом допровадила до величної потуги й знання нашої власної доби. Він довідаєть ся про початки і розвиток людської

мови і письма, про початки і труднощі управи землї, початки і зріст сіл та міст, громад та держав.

Так згодом довідаєть ся він про племена і нації минулих віків, й як кожда з них причинила ся своїми особливими даро-ваннями й своїми відмінними вкладами до невпинно зростаючого наслїддя нашої раси.

Можливо, що він знатиме менше про великі війни, битви, завойовання та різнї, про королїв та прочі дуже немилі пляґи людської гідности, гаразду та щастtя, за це він знати ме значно більше про тих, що положили найбільші заслуги біля ущасливлення людського роду, т. є. про славних подорожників, винахідників, учених й усїх сьміливих й отвертих людий, які уміють "проти води плисти", й не лякають ся говорити усїм просто в очі правду.

І коли він ще буде маленьким хлопчикам, він вже тодї буде мати золоту нагоду запізнати ся з головними начерками великої людської драми які присвоїть собі при помочи найріжнороднїйших поглядних й повних життя методів навчання, про які сучасна убога школа не може й думати.

І на цїй широкій основі будувати ме він своє знання своєї власної частинної держави, своєї нації й племени. А це знання не буде оператись на пильнім виучуванню фантастичних казок й переказів про старосьвітські невзгодини, крiваві боротьби, варварські тріюмфи й пімсти, — але на величнїх фактах про теє, що його власна раса й його частинна країна дала, що дає і що ще думає дати для спільного гаразду усього сьвіта.

На таких то основах буде збудована його суспільна сьвідомість.

Він запізнаєть ся не лише з головним начерком усього того, що людство знає, але й з усім тим чарівним сьвітом напів відкритих тайн знання, що їх чоловік стараєть ся в потї чола ще пізнати. Таким чином його цікавість й уява буде вічно подражнюватись, та чим раз більше і краще розвивати ся.

Так буде він учити ся й поступати в науцї аж до свойого, найменше, вісїмнайцятого року життя, а хто знає, чи не до

двайцятого, а навіть двайцять другого, третього або й четвертого. Бо сьвіт, що не марнує нічого із своїх велитенських засобів на узброєння й військовість й який продукує усе, чого він потребує, найпоступовійшими, науковими методами, в околицях, що є найкраще пригожі для такої продукції ,сьвіт, що доставляє свої плоди консументови найкоротшими шляхами, при помочи найбільш поступових середників комунікації, — такий сьвіт буде доволї богатим, аби не лише відложити й посьвятити четвертину життя кождої одиниці виключно на образовання, але навіть не дозволити її розставати ся цїлковито з образованням протягом цїлого її життя.

VII.

Так виховувати меть ся наш молодий горожанин сьвіта. Очевидна річ, що й **школа**, в якій він черпати ме своє високе знання, буде зівсім не подібна **сучасній обскурній школї**, яка— як відомо загально — славила ся усе лише своєю хронїчною недостачею кваліфікованих учительських сил, оплачуваних надто ганебно неначе найнищої сорти державні й громадські робітники, але й знана була усім нам як убога й непростимо занедбувана можними міра сего буда, з голими стінами, позбавлена найконечнійших відповідному навчанню приладів, інструментів, карт, малюнків, рухомих образків, — не говорячи вже про відповідні викладові салї, кабінети, купальні, руханкові галї, шкільні варстати, робітнї, городи і т. п., без чого годї нинї уявити собі вірного образа **правдивої школи**, що відповідала би вимогам й високій гідности людини двайцятого століття. **Школи Сьвітової Держави будуть гордощами нашої раси, основою здорового сьвітогляду людий, жерелами найвищої мудрости людського ума. Вони будуть найбільшим завдатком всесьвітного мира, й найпевнїйшою обеспекою вселюдського гаразду і щастя.** Вони будуть передовими й найкращими нашими будівлями, вивінованими мілїоновими фондами з неменшою інтелїґенцією й пильністю, як це ми досї легкодушно робили з витра-

чуваннєм мілїонових сум на.... скорострільні пушки, хитрі цільники (прилади до ціляння,) й підводні судна....

Навіть скромненька нинї сельська школа буде чудовою будівлею, побудованою в найкращім місци, яке лише є в даній околици, коштом не меншим того, що його витрачуєть ся нинї на закупно одної великої корабельної армати, або одного боєвого лїтака. Очевидна річ, — це може видасть ся неодному сучасному "патріотови" дивовижним, а навіть впрост неможливим, та в сьвітовій державі люди будуть глядїти инакше на того рода питання....

Справу **шкільного виховання** вважає д. Веллс так важною, що він сумнїваєть ся, чи взагалї ми годні нинї зясувати собі, що це значить, коли ми говоримо про **більшу едукаційну видатність** (greater educational efficiency) в державі будучности. Коли можна пояснити це яко тако иншими словами, це буде рівнати ся **більшим здобуткам при мінімум клопотів**, або, приміром, це буде значити, що ученики будуть годні навчити ся легонько трьох або чотирьох мов, що досї було доступне переважно лише членам аристократичних родів; це буде значити, що люди, які вийдуть з таких шкіл, будуть могли розважувати в памяти так замотані математичні (рахункові) задачі, що це нинї нас чудувало би; це значить одним словом теє, що їхнї уми будуть купати ся в яснім сьвітлї пізнання там, де нинї наші уми повзають в кромішній пітьмі незнання, або вють ся безсильно в болючих емоціях нездійснимих бажань.

І не думаймо собі, що цей бистроокий, ясноумний й широко думаючий молодий горожанин сьвіта запряже себе зараз після ясних й промінистих лїт шкільної науки до важкої працї, й згодом зломить ся під тягарем житейських тягарів, та загине марно для широкого загалу, для усього людства. Нї! У сьвітовій державі недалекої будучности лишить ся мало важкої працї. Людство послугувати меть ся машинами й мати ме доволї електричної й иншої моторичної сили. На "чорну" роботу людські руки будуть за дорогі і сьвяті. А чиж між 1914 — 1918 роками — не мало пустили ми з димом людської енергії, не ма-

ло знищили коштовної машинерії, та чи не мало змішали з гниючим болотом дорогої людської матерії, що разом моглоби звільнити міліони робітників від усякої гіркої праці раз на віки!

Вкінци — наш молодий горожанин вибере собі якийсь інтересний йому рід праці, — найбільше правдоподібно — **творчої праці.** Йому буде вільно подорожувати свобідно по цілім сьвіті без усяких пашпортів і візів, без зміни гроший; скрізь, де він лише затримаєть ся буде його вітчина; скрізь стріне він людий, що будуть чимало не подібні його землякам, одначе ніхто не буде відносити ся до нього підзорливо або ворожо. Скрізь стріне він цвитучі сади, богаті поля, величаві й прегарні міста, що в них відсьвітлювати меть ся неначе в богатім зеркалї дух країни яка їх двигнула. Чужинецькі, а одначе приязні, міста.

І буде цей новий сьвіт країною краси, мудрости та здоровля. А хоча людство провадити ме дальше великі й чудово зорґанізовані війни, так однак це не будуть кріваві бої людий з людьми, але завзяті й невпинні бої людий з усякими пошестними недугами, заразами. В державі будучности ніхто не буде знати, що це є біль голови або застуда. Кождий буде міг подорожувати беспечно по недоступних нинї пралїсах далеких полуденних країн, досягати верхів найвищих гор, летїти до бігунів земної кулї, й запускати ся найдальше в холодні глубини незнаних океанів. **Кождий буде тїшити ся знаменитим здоровлєм, й відчувати ме ідеальну радість у власнім життю, й життю своїх другів і товаришів.**

VIII.

Та що й казати... Чи може людська думка уявити собі в правдивім світлї будуче ідеальне життя щасливих горожан Сьвітової Держави? А коли не може уявити собі, то чи є де нинї на сьвітї людське перо, що моглоби як слїд змалювати його другим? Усї ми живемо нинї в густих та перелюднених людських середовищ, й уся наша природа пересякла наскрізь у-

сіми гидотами сучасного нужденного збірного й особистого життя людий. Ледви отже чи й може хто з нас уявити собі нині, що це значить **ідеальне життя культурної людини**, що це значить **відповідне виховання**, й що це значить її **ідеальне здоровля**.

Говорити нині про тее, яким будучий сьвіт може бути, є для многих з нас тим самим, що, приміром, говорення про шляхотні роскоші гарних купелей, товариських розмов в добірнім кружку учених та артистів, й прочі роскоші культурного життя, — до якогось нещасливого бідняги, що цілий свій вік проваляв ся по сьмітниках та норах великих міст, або до безнадійно запущеного сільського пастуха... Такий нуждар є так виснажений й знесилений; так пересяклий брудом і нечистістю, що це стало вже просто його "другою натурою", — й його не може вже звабити роскіш чистої купелі... Навіть найгарнійша чиста одежа не подобаєть ся йому; подаруйте її йому, а він зараз її продасть, гроші прогуляє, — й жите ме дальше своїм нужденним життям... Говорити нині про гарні й просторі площі, які повинні пишати ся в будучих містах, це рівналоб ся збудженню в убогій души неодного бідняги непереможне почуття остраху й звіряче просто бажання утечі й укриття себе в якімсь глухім й захованім від людий місци... Ба що більше! Життя в нужді і злиднях будить нахил до сварні та бійки, що являєть ся для нуждарів просто певного рода нервовим відпочинком й відсьвіженням... Не диво отже, що для мас нуждарів, які виросли з бруду і гною, недостача виглядів, сварні і бійки, є дуже немилою перспективою, так як вони, бідняги, не можуть собі просто уявити, як можна жити на сьвіті без сварні і бійки, й вони ніяким чином не згодили б ся й не полюбили — на їхню думку — монотонного життя будучої Сьвітової Держави.

Та вжеж глядячи на справу з другого боку, хто знає, чи щасливі люди будучої доби не глядіти муть на цей наш сьвіт як на часи нужди і гнилї. Студіюючи нашу добу, вони будуть глядіти і розуміти її зівсім так само як ми глядимо і розуміємо

девяте або десяте століття, коли то, як відомо, ніхто не був безпечним перед ватагами розбишак, коли людність гинула масово як мухи від зараз і пошестий, й коли загал нидів в нужденних та брудних домівках, й уважав купелї непростимим гріхом проти чесноти скромности й самоумертвлення.

Та на щастя — наш молодий горожанин сьвіта не діткнеть ся вже своїми стопами болота нашого сьвіта... В його умі і серці лишить ся вже дуже мало бруду сучасного пекла. Він буде любити. А буде любити чудово, як це не один з нас надїяв ся любити в більш романтичних хвилях наших "юних днів, днів весни"... У нього будуть чудові амбіції,, — так як сьвітова держава подасть усім чудові цїли найвеличнїйших змагань. Й він працювати ме пильно й блискучо — чи це він буде громадським урядником, чи учителем, чи лікарем — духовим або фізичним, — чи буде артистом — креативним або інтерпретативним, чи буде письменником або науковим дослїдником, чи вкінци він буде державником (statesman) у своїй власній державі, чи державником у Сьвітовій Державі. На кождім поли наш молодий горожанин сьвіта буде ідеальною людиною, яка своє щастя бачить у щастю загалу, а загал — бачить своє щастя у щастю людини, одиниці.

А коли він буде державником, так певно завдяки своїм виїмковим дарованням війде він в склад сьвітового федеративного конґреса (парлямента). Бо треба знати, що Року Божого 2022 все ще велику ролю грати ме полїтика, одначе — яка полїтика!

Сьвітові справи будуть там полагоджувати ся не в найріжнороднїйших мінїстерствах заграничних справ, які на усякі способи змовляли би ся однї проти других, як би то взаїмно собі найбільше зашкодити, — ні! **Ними управляти ме високо образована й зорґанізована інтеліґенція, якої одинокою метою буде загальне добро.**

* * *

Мамо рідна! Про що це ми говоримо? Чи про щось можливого, чи може оповідаємо вам як дітям чудову казку про теє,

як то би гарно було, колиб... і т. д. Сон це, чи дійсність, чи вкінци одна з тих чудових та нездійснимих утопій, які довело ся неодному з нас читати ще з часів безсмертного Плятона до недавної доби Бекона?

Можливо, — каже д. Веллс. Але коли це одна з відвічних мрій людства, так в кождім разї, скажемо ми, — одна з найкращих. І коли на вашу думку не здійснима, так просимо дуже: подайте кращу. Подайте та навчіть нас, як завернути з дороги в пропасть цей старий і струпішілий сьвіт, сьвіт гидоти і облуди, сьвіт недолї і злиднів, сьвіт воєн і банкроцтва, сьвіт насильства і кривди, сьвіт мордів і кровопролиття, сьвіт хоріб, зараз і калїцтва, сьвіт злочинів й соціяльної декаденції...

"Часом — каже д. Веллс — здає ть ся менї, що перегороди, які відділюють людину від людини, є неперехідні і непоборимі, — та що ми, що говоримо нинї про сьвітову державу, є лише піонїрами тої визвольної боротьби в людських умах і серцях, яка — можливо — буде мусїла провадити ся ще цїлі століття, — й яка — можливо — скінчить ся на кінець повною неудачею...

"Часом одначе, серед инших настроїв, здає ть ся менї, що усї ті людські перепони, національности й відрубности, є так нельоґічні, є так справою традиції, так очевидно злочинні й жорстокі, що кождої хвилї можна надїяти ся великого пробудження здорового розсудку нашої раси, яка змете їх на бік.

"Хто може вглянути в тії найтемнїщі з усїх містерій, в серця і думки людства? Можливо, що це й гаразд для нас, не знати нїчого про тії численні поколїння, яким прийдеть ся перенести цей конфлїкт.

"Так, це є один настрій. Але є ще другий. Можливо, що ми побоюємо ся за богато. Бо навіть доківь ще ми самі живемо на цїм сьвітї, можливо, зійде ще зоря кращої доби, якої свитання замітне серед чорних тїний й штучних проблесків останнїх нещасних років."

ЗАКІНЧЕННЯ.

Чудові і сьміливі гадки. Та й не першим був Веллс що кинув їх під розвагу усім думаючим людям культурного сьвіта. Від Плятона аж до Кампанеллї, від Франціска Бекона аж до Вольтера і Русса, й від Пейна аж до Лєніна, Вильсона і Гардінґа все червоною ниткою снуєть ся в умах передових представників нашої раси **одна велика думка: як забезпечити людям гаразд і щастя на землї?**

Очевидна річ — з тою думкою вяжуть ся инші, більш конкретні, як приміром: як і якими способами усунути причини людських невзгодин і межиусобиць на землї, як положити кінець крівавим війнам, як увільнити людий з смертельних обіймів убожества, недуг і пошестий, як викоріняти з людських сердець останки звіряти, защіпити натомість почуття братерства, любови і пожертвування, і т. д., і т. д. Та вжеж мусимо признати, що від часів Пейна нїхто цього не подав так ясно і переконуючо, як це останньо зробив д. Веллс.

В українській лїтературі подібних творів не стрічаємо, з виїмкою хиба моїх власних думок висловлених ще 1917 р. (перше число "України", Вінніпеґ, Ман., Канада, стр. 30—32) як слїдує:

"...Під теперішню пору не має на сьвіті й одної закутини, яка так або инакше не улягала-б впливам не лише сусїдних країн, але навіть й найдальше віддалених; немає на сьвіті країни, яка б відгороджувала себе "китайським муром" від прочого сьвіта. Полїтичні й економічні інтереси сучасних держав і наций в усїх частях сьвіта перехрещують ся так дуже, що нинї ми можемо говорити зівсім сьміливо про істновання "**сьвітової полїтики**", під чим розуміємо незвичайно зложену сітку взаємин поміж всїми цивілїзованими й варварськими народами усїх пяти частий сьвіта, від яких то взаємин залежить навіть судьба диких племен, що ще по нинїшний день заселюють великі простори землї. Ми можемо говорити також про істновання "**сьвітової торговлї**", т. є. про економічні взаємини по-

між усіми частями сьвіта, або їх складовими частями. Вкінци-ж бистре й всесторонне поширення по всій земній кулї усього того, що ми називаємо "висшою культурою", сьвідчить рівнож про те, що Всесьвітна Історія розвиваєть ся невпинно в **усе єднаючім а не розєднюючім напрямі.**

"Велика сучасна війна відіграє в сьому великому процесі єднання усіх країн й народів усього широкого сьвіта в одну велику ґрупу — дуже велику ролю. Вказують на се усї прояви останнїх міжнароднїх взаємин. **Великі ідеї демократизації й соціялїзації усїх форм людського життя** беруть видимо верх над усіма старими кличами — й велика перецінка усїх старих "вартостей" доконаєть ся ось вже незабаром.

"Буде се рівнати ся цїлковитому переворотови усього істнуючого ладу на сьвіті після чого наступить нова доба в історії людства, — доба повного обєднання усїх країн й народів усього сьвіта в одну велику ВСЕСЬВІТНУ СПІЛКУ НАРОДІВ — з одною формою правно-державного устрою, одною формою торговельних взаємин, — ба навіть з одною фінансовою й монетарною системою.

"Такий один всесьвітний лад буде завершенням вікових титанїчних змагань людства до ідеальних форм вселюдських взаємин, буде рівночасно найвищим і найкращим здобутком людського ґенія."

Так писав я ще 1917 р., — й удостоїв ся за цї слова крайно неприхильної, брутальної і просто простацької "критики" з під пера таки нашого, українського письменника ("Канад. Українець", цьвітень 1918 р.), який ніяк не міг збагнути у своїй голові, й ніяк не був годен простити менї, як я, будучи чоловіком "ученим", міг написати того рода "нісенїтницю" про "одну велику Всесьвітню Спілку Народів", ще й до того "з одною формою торговельних взаємин, — ба навіть з одною фінансовою й монетарною системою."

Вірю, що слова знаменитого анґлійського мислителя переконають його краще; прислухуєть ся їм з увагою увесь культурний сьвіт.

Переконають його останні наради передових банкирів і фінансїстів цілого сьвіта в справі заведення одної, всесьвітньої монетарної валюти.

Переконає його остання конференція репрезентантів усїх сучасних великих держав (в Вашінґтоні) ради переведення інтернаціонального розброєння.

Переконає його вкінци крівава льоґіка большевицької полїтики і дипльоматії, яка теж, на свій спосіб, намагаєть ся дійти до великого обєднання усїх народів й усїх країн сьвіта в одну велику інтернаціональну Спілку Народів.

А зрештою — нехай нїхто з нас не проходить байдуже, без хвилини глубокої задуми, попри цей улюблений символ і мотто ґеніяльного Бекона: корабель випливає поміж стовпами Геракля на незнане море, над якими виднїють слова:

PLUS ULTRA!

Віннїпеґ, Ман., Канада. — Серпень, 1921.

КІНЕЦЬ.